

Vankien kaupunki

Neuvostosotavangit jatkosodan Viipurissa

Kesällä 1941 Suomen sodanjohto valmistautui lyhyeen sotaan, joka olisi ohi viikkojen tai enintään muutaman kuukauden kuluttua sodan alkamisesta. Sotavankihallinto suunniteltiin talvisodan kokemusten perusteella 15 000 sotavangin majoittamista ja ruokkimista varten. Suomalaisten nopea eteneminen, mottitaisteluiden jäljiltä vangiksi jääneet ihmisjoukot ja sodan jatkuminen kesän yli syksyyn johtivat ennakoitua suurempaan sotavankimäärään, jolle ei ollut majoitusta, saati talvimajoitusta, vaatetusta tai muonitusta.

Koko jatkosodan aikana suomalaisten vankina oli 65 000, ehkä jopa 67 000 puna-armeijalaista. Kahden sotavankijärjestelyleirin lisäksi sotavankeja oli suunniteltu sijoitettavan varavankiloiden yhteyteen perustettaviin sotavankileireihin. Vaikka uusia sotavankileirejä perustettiin loppukesän ja syksyn 1941 aikana työvoimantarpeen mukaan eri puolille Suomea, sotavankeja oli liikaa leirien vastaanottokykyyn nähden. Syyskuun lopussa 1941 noin 10 000 sotavankia oli edelleen rintaman läheisyydessä sotatoimiyhtymien hallussa.¹

Sotavangit sitoivat taistelevia joukkoja vartioinnin ja huollon takia. Sotavankien siirrot kotialueelle haittasivat kaikkia muita kuljetuksia, kun joukot etenivät nopeasti. Rintaman selustassa sotavangit aiheuttivat turvallisuusriskin, jos heitä ei saatu suljettua leireille. Samaan aikaan takaisinvaltatulla alueella kärsittiin työvoimapulasta sadonkorjuussa ja jälleenrakentamisessa. Paljon piti saada tehtyä ennen talven tuloa. Taistelussa aikaa vastaan myös vangiksi jääneistä vihollisista oli hyötyä työvoimana. Suuren sotavankileirin perustaminen Karjalankannakselle oli järkevää sekä sotatoimien että valloitetun alueen jälleenrakentamisen näkökulmasta. Tähän tarkoitukseen Viipuriin perustettiin syksyllä 1941 sotavankileiri 6, jota artikkelini käsittelee.

Jatkosodan aikana neuvostoliittolaiset sotavangit pyrittiin pitämään erillään siviiliväestöstä ja kaukana strategisista kohteista. Tämä toteutui sulkeamalla sotavangit leireille, käyttämällä heitä työvoimana metsätyömailla sekä teollisuudessa isoina työmuodostelmina erillään suomalaisesta työvoimasta. Maatiloille työvoimaksi sijoitettujen sotavankien piti olla päivin ja öin tarkoin vartioituna ja muusta tilan väestä erillään. Viipurissa sotavankien eristämiseen ei ollut mahdollisuutta. Viipurissa sotavangit olivat jatkuvasti läsnä, sillä sotavankileiri ja sotavankisairaala olivat keskellä kaupunkia oman armeijan

aiemmin käyttämällä kasarmeilla. Kemissä ja Rovaniemellä, joissa myös oli sotavankileiri, leiripaikat olivat syrjemmässä.

Kaupungissa sijaitseva sotavankileiri oli siis jatkosodan aikaisen sotavankihallinnon periaatteiden vastainen ratkaisu. Selvitän artikkelissani, minkä takia sotavankileiri alkujaan perustettiin keskelle kaupunkia ja miksi se jäi Viipuriin asemasotavaiheessakin. Sotavankileiri 6:n tarkasteleminen työvoimaresursina, hyödyn näkökulmasta, luo kuvan työvoimantarpeesta Viipurissa ja sen ulkopuolella sotatoimialueella ja maatiloilla. Samalla se kuvaa sotavankihallinnon, siviilihallinnon ja sotatoimiyhtymien suhdetta pinta-alaltaan pienellä alueella Viipurissa ja sen ympäristössä.

Artikkelin toisena painopisteenä on sotavankien arjen kuvaus. Kerron, miten he kaupunkiin päätyivät, missä he asuivat ja elivät, mitä he tekivät kaupungissa ja sen liepeillä ja miten suomalaiset heidät näkivät. Sotavankileiri 6:n olojen selvittäminen luo kuvaa rintaman, selusta-alueen, kaupungin ja maaseudun olojen erilaisuudesta maantieteellisesti pienellä alueella. Sotavankien oma käsitys olostaan leirillä, nälkää ehkä lukuun ottamatta, jää lähteiden puutteen vuoksi epätarkaksi, mutta kuulustelupöytäkirjojen kautta on mahdollista nähdä välähdyksiä myös sotavankien näkökulmasta. Artikkelit etenee kronologisesti, mutta käsittelen teemoja kuten sairaanhoitoa ja ravintoa kokonaisuutena kronologisen esityksen sisällä.

Koska sotavankileiri 6:n arkisto tuhoutui suurelta osin kesän 1944 pommituksissa, kovin kattavaa kuvaa koko leiristä on vaikea saada. Kaikki, mikä liittyi sotavankeihin, oli jatkosodan aikana sotasensuurin alaisuudessa.² Siksi tietoja vangiksi otetuista neuvostosotavangeista tai vihollisen vangiksi jääneistä suomalaisista ei ole tai ei pitäisi olla sanomalehdistössä eikä yksityiskirjeenvaihdossa. Säilyneiden sotapäiväkirjojen, päämajan sotavankitarkastajien kertomusten, sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirjojen, mielialakatsausten ja sotilashallinto-osaston valvontaelin 2:n Viipurin edustajan asiakirjojen perusteella olen kuitenkin voinut muodostaa yleiskäsityksen, jota muissa puolustushallinnon arkistoissa säilyneet tarkemmat tiedot täsmentävät. Tilastotietoja on saatavissa Kansallisarkiston jatkosodan aikana kuolleiden sotavankien tietokantaa tarkastelemalla. Sotavankien näkökulma tulee esiin heidän kuulustelupöytäkirjoistaan, tosin kuulustelijan ja tulkin maailmankuvan läpi suodattuneena. Tiedossani ei ole sotavankileiri 6:lla olleiden neuvostosotavankien muistelmia.

Sotavangiksi jääminen oli Neuvostoliiton lainsäädännön mukaan rikos, josta oli viisainta vaieta sodan jälkeenkin. Toisaalta henkilötasolle ulottuvat tiedot sotavangeista ovat arvokkaita sotavankien jälkeläisille puhumattomuuden kulttuurin ja Venäjän arkistojen salassapitopolitiikan vuoksi. Sotavangit elivät poikkeusoloissa, joissa he saattoivat joutua toimimaan lakien, hyvien

tapojen tai oman moraalinsa vastaisesti selviytyäkseen hengissä. Jokainen heistä ansaitsee tulla muistetuksi, mutta ei pelkästään jonkin mitättömän rikkomuksen vuoksi. Rangaistuspäiväkirjojen pohjalta kirjoittaessani olenkin jättänyt sotavangin henkilötiedot pois. Kuulustelupöytäkirjoja lähteenä käyttäessäni olen sen sijaan kertonut sotavangin henkilötiedot ja mahdollisuuksien mukaan muitakin taustatietoja, jotka syventävät ymmärrystä sotavangin tilanteesta. Koska nuorimmatkin sotavangit olivat syntyneet vuonna 1925, suomalaisen julkisuuskäytännön mukaan ollaan hyvin lähellä sadan vuoden salassapitorajaa henkilötietojen osalta.

Vaikka Viipurin historiaa on tutkittu paljon, Viipurissa sijainneesta sotavankileiri 6:sta ei ole kokonaisuutena, toisin kuin monista muista sotavankileireistä. Osasyynä on se, että sotavankileiri 6:n yhtä alaleiriä kuvataan Vilho E. Virtasen muistelmateoksessa *Sotavankileiri 6 – Lumitiikeri muistelee* hyvin tarkasti. Tutkimuskirjallisuudesta arvokkaita ovat erityisesti Antti Kujalan sotavankisurmia käsittelevä tutkimus ja Mirkka Danielsbackan sotavankien oloihin ja työvoimana käyttämiseen keskittyvät tutkimukset. Viipuria käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta sotavankien vaiheita kuvaavat yleisesityksistä erityisesti Niilo Lappalaisen *Viipuri toisessa maailmansodassa* ja Antero Raevuoren *Hyvästi, Viipuri*.

Rintamalta vankileirille

Välirauhan aikana Viipurissa asuneet Neuvostoliiton kansalaiset olivat suurelta osin sotilaita. Moni sotavanki kertoikin olleensa kertausharjoituksissa Viipurissa. Neuvostojoukot poistuivat kaupungista ennen kuin suomalaiset valtasivat kaupungin 29.8.1941. Suomalaisten marssiessa Viipuriin kaupunki oli käytännössä tyhjä venäläisistä muutamia piileskeleviä puna-armeijalaisia lukuun ottamatta.³ Viipurin neuvostokansalaisten lukumäärä lähti nopeasti nousuun, kun sinne alettiin siirtää sotavankeja rintamalta. Kaupungissa olleita alkujaan omalle sotaväelle rakennettuja kasarmeja Neitsytniemessä, Tervaniemessä ja Sorvalissa tarvittiin majoitustiloiksi tuhansille sotavangeille, jotka olivat jo suomalaisen IV armeijakunnan käsissä. Elokuun viimeisinä päivinä 1941 kolmen neuvostodivisioonan jäännökset oli saarrettu Viipurin eteläpuolelle Porlammin-Sommeen mottiin. Kun motti antautui 1.9.1941, Viipurin liepeillä jäi suomalaisten vangiksi noin 9 000 puna-armeijalaista.⁴

Motin antautuminen oli suomalaisille suuri voitto, vaikka osa voitetuista neuvostosotilaita ei edes tiennyt olevansa motissa. Harhailevia neuvostosotilaita antautui vielä päivien, jopa viikkojen kuluttua motin saarron sulkeutumisesta. Tykistön majuri Pjotr Pavlov kertoi lokakuussa 1941 suomalaisille kuulustelijoilleen, kuinka hän, puna-armeijan 101. haupitsirykmentin esi-

Kaksi sotavankia ruokatauolla Pyöreän tornin edustalla syyskuun alussa 1941. Sotavangit pantiin raivaustöihin heti Viipurin valtauksen jälkeen. Varusteista ja työvoimasta oli pulaa, joten vankien varusteet olivat kehnot ja vartiointi viitteellistä. Pakkeja on vain yksi eikä lapiotakaan näy kuin yksi. Valokuvaaja: sotilasvirkailija J. Taube. SA-kuva. 64746.

kuntapäällikkö, oli harhaillut 31.8. alkaen noin kolmenkymmenen miehen ja kahden sairaanhoitajattaren kanssa Koiviston, Inon ja Suomen vanhan rajan välillä yrittäen päästä omiensa luo. Jouduttuaan kosketuksiin suomalaisten partioiden kanssa osa harhailijoista oli kaatunut ja osa oli erkaantunut pääjoukosta. Lopen uupunut Pavlov oli lopulta antautunut suomalaisille 27.9.1941 Tammisselässä.⁵

Uusia vankeja kirjaimellisesti ilmoittautui Viipurissa myöhemminkin, sillä kohti vanhaa rajaa etenevät taistelevat joukot lähettivät saamansa vangit ilman saattajaa taaksepäin kohti vankien kokoamispaikkaa. Matkalla joukkoon saattoi liittyä lisää antautumishaluisia neuvostosotilaita. Jalkaväkirykmentti 47:lle antautuville puna-armeijalaisille näytettiin oikea suunta ja annettiin käteen lappu, jossa luki ”ohjaa minut taaksepäin”. Vangeilta ei aina edes riittänyt aseita, sillä nopeasti etenevillä suomalaisilla oli omatkin varusteensa kannettavana.⁶

Viipurin valtauksen aikoihin suurin osa selustaan jääneistä puna-armeijalaisista ymmärsi asemansa ja antautui taistelutta. Suomalaiset saivat silti olla

varuillaan. Puna-armeijan upseerit ja poliittiset ohjaajat eli politrukit yrittivät yllyttää tai useimmiten pakottaa rivimiehet taistelemaan kuolemaan saakka. Negatiivinen viholliskuva, omakohtaiset läheltä piti -kokemukset ja kuulopuheet johtivat sotavankien raakaan kohteluun heti vangitsemisen jälkeen. Kannaksen takaisinvaltauksen jälkeen IV armeijakunnan alueella annettiin useita lainvastaisia käskyjä sotavankien ampumisesta. Eversti Vihma, 12. divisioonan komentaja, antoi määräyksen, että selustaan jääneiden vihollisosastojen upseerit, politrukit ja merisotilaat oli ammuttava. Käskyn taustalla oli 12. divisioonan esikuntapäällikön majuri Arvi Kurenmaan haavoittuminen 1.9.1941 juuri vangiksi otetun merisotilaan riistettyä vangitsijoiltaan aseensa. Matruusi ehti surmata osan vangitsijoistaan sekä haavoittaa Kurenmaata ja hänen autonkuljettajaansa.⁷

Neuvostojoukkojen pelättiin myös jättäneen takaisinvallatulle alueelle tuhotyöntekijöitä ja vakoilijoita. Suomalaiset joukot aloittivat heti Viipurin valtausta seuranneena päivänä 30.8.1941 Viipurin puhdistuksen. Räjähdeiden ohella etsittiin kaupunkiin jättäytyneitä neuvostosotilaita. Lukumääräisesti heitä ei ollut monta, mutta heillä oli hallussaan räjähteitä ja aseita.⁸

Sotavangit olivat myös avainasemassa puna-armeijan Viipuriin jättämiä räjähteitä ja niiden laukaisumekanismeja purettaessa. Osa radio- tai pikemmin ääniohjattavista räjähteistä saatiin muutamassa päivässä kekseliäästi vaarattomaksi häiritsemällä Neuvostoliiton lähetyksiä. Häirintäkeino oli Säkkijärven polkan, myöhemmin muidenkin musiikkiesitysten soittaminen radioautoista neuvostolähettimien käyttämällä taajuuksilla. Viikkoa myöhemmin sotavanki, radioinsinööri siviiliammatiltaan, osasi kertoa miinojen sytytinlaitteiden toimintaperiaatteista sen olennaisen seikan, että laukaisimien paristojen kesto oli jopa kaksi kuukautta. Samoihin aikoihin haettiin vapaaehtoisia sotavankkeja paikantamaan ja raivaamaan Viipuriin jätettyjä räjähteitä. Neitsytniemen kasarmeilla sijainneessa sotavankien kokoamispaikassa ollut, yliloikkarina vangittu sotavanki kertoi miinojen laukaisumekanismista. Toinen tiesi räjähteitä kätketyn Juustilan sulkuun ja tiesi, että nekin olivat radio-ohjattavia.⁹

Jo sodan alkupäivinä näkyy kahtalainen suhtautuminen sotavankeihin. Sotavangit oli saatava pois rintaman selustasta lukkojen tai ainakin aitojen taakse ja heidän lukumääränsä ja henkilöllisyytensä kirjattua, jotta valloitetulla alueella pysyi yllä edes jonkinlainen järjestys. Samaan aikaan tarvittiin kaikki liikenevä työvoima raivaus- ja jälleenrakennustöihin Viipurin kaupungissa ja rintaman selustassa. Jo 31.8. ensimmäiset sotavangit pantiin töihin raivaamaan katuja ja korjaamaan siltoja. Tärkeintä oli saada rata kaupungista luoteeseen Tienhaaraan korjattua, jotta joukkoja päästäisiin kuljettamaan rautateitse Viipurin kautta. Sadat sotavangit kunnostivat asema-alueetta, jonne korjausjuna vihdoinkin saapui 24.9.1941.¹⁰

Rata kaupungista Tienhaaraan piti saada kuntoon, jotta joukkoja ja varusteita päästäisiin kuljettamaan rautateitse Viipuriin kautta. Sadat sotavangit kunnostivat asema-alueita ja rataa useamman viikon, kunnes korjausjuna vihdoinkin saapui Viipuriin 24.9.1941. Kuvassa on sotavankeja korjaamassa Papulan rautatiesiltaa 7.9.1941. Valokuvaaja: vänrikki M. Pietinen. SA-kuva. 64892.

Viipuriin perustettiin 4 000 sotavangille tarkoitettu sotavankileiri 6 päämajan käskyllä 12.9.1941.¹¹ Leiri oli hallinnollisesti kotijoukkojen esikunnan, kotialueella sotavankihallinnosta vastaavan viranomaisen, alaisuudessa. Sen päälliköksi siirtyi everstiluutnantti Claes Björklund, joka oli toiminut jatkosodan alusta asti yhden suurimmista sotavankileireistä, sotavankijärjestelyleiri 1:n, päällikkönä. Björklundilla oli kokemusta sotavankileirin päällikön tehtävistä jo talvisodan ajoilta.¹²

Sotavankeja oli kerätty Neitsytniemen kasarmille perustettuun sotavankien kokoamispaikkaan heti Viipurin valtaukselta lähtien. Viikon kuluttua valtaukselta, 7.9.1941, IV armeijakunta perusti useita vankileirejä Viipuriin ja sen lähialueille. Silloin arvioitiin, että Viipurissa ja sen lähikunnissa olisi majoitustiloja yhteensä yli 8 000 sotavangille. Vankien siirrot leireille aloitettiin heti. Kun sotavankileiri 6 perustettiin kotijoukkojen esikunnan alaisuuteen 12.9.1941, IV armeijakunnan leirit siirtyivät sotavankileiri 6:n alaisuuteen. Siten sotavankileiri 6:n pää- ja alaleireillä oli lähes 7 500 sotavankia heti perustamispäivänä.

Raivaustöissä olleet sotavangit liikkuvat varsin vapaasti kaupungilla koko syksyn 1941. Kuvassa on sotavankeja lapioineen Yhdyspankin kulmalla. Kojussa tarjolla ollut tuore kala on houkutelut heidät paikalle. Valokuvaaja: vänrikki M. Pietinen. SA-kuva. 64891.

Ajatuksena oli, että vangeista muodostettaisiin sotavankikomppanioita linnointusrakennuspataljoonien alaisuuteen. Jatkosodan ensimmäisinä kuukausina sotavankileirejä perustettiin ja lakkautettiin paikallisen työvoimantarpeen mukaan. Jo 28.6.1941 oli perustettu samalla numerolla kulkeva sotavankileiri 6 Tuusulaan, mutta se oli lakkautettu pian, koska niin kaukana rintamasta ei ollut tarpeeksi sotavankeja eikä heille sopivia työpaikkoja.¹³

Tärkeää oli myös erottaa sairaat ja haavoittuneet vangit. Viipurissa perustettiinkin 64. sotasairaala Porlammen motin antautumista seuraavana päivänä 2.9.1941, jolloin puna-armeijan inhimilliset tappiot alkoivat paljastua. Porlammen motista saadut vangit joutuivat hautaamaan noin 2 000 kaatunutta toveriaan. Hengissä selvinneistäkin moni oli haavoittunut ja lääkärinhoidon tarpeessa. Heti 2.9.1941 sairaalaan tuotiin 300 vaikeasti haavoittunutta sotavankia. Kaksi lääkäriä teki 64. sotasairaalassa lähes tuhat leikkausta vuonna 1941, mistä voi arvioida vakavammin haavoittuneita sotavankeja olleen merkittävän paljon.¹⁴

Suomalaisten vangiksi jääneiden sotavankien lukumäärä aiheutti ongelmia sotavankihallinnolle jo syksyllä 1941. Kunnollisista majoitustiloista oli huutava pula. Sotavangeille varatut tilat vankeinhoitolaitoksen alaisten vankiloiden yhteydessä olivat jo syyskuussa 1941 ääriään myöten täynnä. Majoitustilojen puutetta ja puutteellisuutta selittää myös se, että vangiksi jääneiden sotavankien määrä oli merkittävästi suurempi kuin mitä ennen sodan alkua oli osattu odottaa.¹⁵

Viipurissa osa sotavankien majoitustiloiksi suunnitelluista rakennuksista paljastui venäläisten jäljiltä niin huonokuntoisiksi, että niitä ei voitu heti käyttää edes sotavankien majoittamiseen. Viipurin lääninvankilaan suunniteltiin syyskuun alussa sijoitettavaksi 1 500 vankia, mutta vankila oli korjattavana vielä marraskuussa 1941. Tiloja ei sitten koskaan saatu sotavankileirin käyttöön. Sen sijaan Neitsytniemen kasarmeilta löydettiin tilat 2 000 vangille ja Tervaniemen kasarmeille sijoitettiin syksyn mittaan suunnilleen saman verran sotavankeja. Loput sotavankileiri 6:n vangit sijoitettiin kaupungin ulkopuolelle Sommeen, Römpötin, Kaukjärven, Heinjoen, Säkijärven, Särkijärven ja Tuomiojan leireille, joilla oli parhaimmillaan yhteensä 200 työpistettä. Alaleirien majoitustilat olivat enimmäkseen pahvi- tai lautaparakkeja, joissa oli kamiina tai muurattu uuni. Tilanahtaus oli joillain alaleireillä ajoittain merkittävä, toisilla taas oli paljonkin tilaa. Tilanne vaihteli päivästä toiseen riippuen siitä, olivatko alaleirin vangit majoitettuna

Osa sotavangeista oli ammattimiehiä, joita ilman Viipurin jälleenrakennus olisi ollut huomattavasti hitaampaa. Kuvassa sotavanki korjaamassa öljysäiliötä syyskuussa 1941. Valokuvaaja: A.V. Heikkinen. SA-kuva. 53868.

Venäläisiä invalidisotavankeja 64. sotasairaalan pihalla huh-
tikuussa 1942. Potilaiden vaatteet olivat sekalainen valikoima
omia varusteita, sotasaalista ja Suomen armeijan ylijäämää.
Valokuvaaja: sotilasvirkailija T. Nousiainen. SA-kuva. 47005.

leirillä vai työpisteen yhteydessä tai jonkun työnantajan katon alla. Myös suomalaista henkilökuntaa tarvittiin paljon, parhaimmillaan yli 1 300 miestä ja yli 50 lottaa. Heillekin tarvittiin majoitus- ja huoltotiloja.¹⁶

Sotavangeille tarkoitettu 64. sotasairaala sijaitsi vuosina 1941–1942 Viipurissa Sorvalin kasarmialueella rauhanajan Viestirykmentin tiloissa. Se perustettiin alkujaan 2 000-paikkaiseksi sillä ajatuksella, että puolet sairaansijoista annettaisiin sotavangeille ja puolet omille miehille. Lopulta 64. sotasairaala jäi vain sotavankien käyttöön, ja 13. sotasairaala siirrettiin Kouvolasta Viipuriin suomalaisia sotilaita varten. Kun 64. sotasairaala perustettiin, Sorvalin kasarmit olivat venäläismiehityksen ja sotatoimien jäljiltä huonossa kunnossa eikä juoksevaa vettä, viemäröintiä, keskuslämmitystä tai sähköä ollut. Osa ikkunoista oli rikki. Sotapäiväkirjassa kuvataan, kuinka ”käymälät olivat lisäksi käyttökelvottomat ja joka nurkat ja sopukat täynnä ulostekasoja, joista leviävä haju sekoittui potilaiden märkivistä, matoja täynnä olevista haavoista leviävään löyhkään”. Keskuslämmitys saatiin kuntoon vasta lokakuun lopussa, jolloin oli jo ollut pakkasia. 64. sotasairaalassa oli 770 potilaspaiikkaa varsinaisilla osastoilla Viestirykmentin uudella kasarmilla ja 630 paikkaa toipilaille vanhassa kasarmirakennuksessa. Sen lisäksi toinen vanha kasarmirakennus oli ”työryssien” eli sairaalan toiminnalle välttämättömien terveiden sotavankien majoitustiloina ja kasarmin keittiö sotavankien keittiönä ja työmuodostelmasa olleiden sotavankien sekä toipilassotavankien ruokasalina. Suomalainen henkilökunta oli majoitettu upseerikerhon tiloihin.¹⁷

Maaliskuussa 1943 sotasairaala siirrettiin Konkkalan parantolan tiloihin. Tällöin sotavankisairaalan paikkalukua supistettiin 550:een ja henkilökunnan määrä kahteen lääkäriin ja kahdeksaan sairaanhoitajaan. Syynä oli se, että Viipurissa oli pula omien sotilaiden majoitustiloista. Konkkalan parantola oli kehnossa kunnossa; ullakolla oli lumikinoksia katon hataruuden vuoksi ja rikkinäisistä ikkunoista oli tuiskuttanut lunta sisään. Seiniä peitti paksu huurrekerros. Kolme alinta kerrosta saatiin nopeammin kuntoon, mutta rakennuksen ylin kerros voitiin ottaa käyttöön vasta vuoden 1943 lopussa. Lämmintä vettä ei silti ollut koko vuonna, vaan se piti lämmittää erikseen.¹⁸

Leirille vai pellolle?

Karjalankannaksella sotavangin matka kiinniottopaikasta sotavankileirille Viipuriin saattoi olla kilometreissä lyhyt. Siitä huolimatta puna-armeijalaisen matka rintamalta suomalaisella sotavankileirillä rekisteröidyksi sotavangiksi saattoi kestää viikkoja tai kuukausia. Hallinnollisessa mielessä sotavangin tie oli suora. Jatkosodan alussa sotavangit siirrettiin mahdollisimman nopeasti taistelevilta joukoilta divisioonatasolla olevaan sotavankien kokoamispaik-

kaan, sieltä edelleen armeijakunnan sotavankien järjestelypaikkaan ja edelleen kotialueelle sotavankijärjestelyleirille odottamaan sijoittamista sotavankileirille. Jo sotavankien kokoamispaikassa sotavangeista piti laatia luettelo, johon merkittiin sotavangin nimi, syntymäaika, sotilasarvo, joukko-osasto, vangitsemispaikka ja -aika. Varsinaiset kuulustelut suoritettiin myöhemmissä vaiheissa.

Vasta sotavankijärjestelyleirillä sotavanki sai yksilöllisen sotavankitunnuksen, numero- ja kirjainyhdistelmän, joka erotti hänet muista mahdollisesti samannimisistä sotavangeista. Sotavankitunnus ja sotavangin henkilötiedot merkittiin kolmena kappaleena laadittuihin sotavankien rekisterikortteihin, joista yksi jäi rekisteröintileirille, toinen lähetettiin Suomen Punaisen Ristin sotavankitoimistoon ja kolmas seurasi sotavankia leiriltä toiselle. Vasta kun sotavanki oli rekisteröity, hän sai kaiken sen vähäisen suojan, mitä kansainvälinen lainsäädäntö, käytännössä Suomen ratifioima Haagin vuoden 1907 sopimus, sotavangeille tarjosi.¹⁹

Sotavankileiri 6 oli syksyllä 1941 paitsi sotavankileiri myös sotavankien järjestelyleiri ja sotavankien järjestely- ja kokoamispaikka. Ei ollut mieltä perustaa erillisiä järjestely- ja kokoamispaikkoja, kun etäisyydet olivat pienet. Sotavankeja ei kannattanut kuljettaa sisä-Suomeen järjestelyleireille, koska heitä tarvittiin välittömästi työvoimana Viipurissa ja sen ympäristössä. Tärkein syy sotavankien rekisteröinnin viivästyneeseen oli takaisinvallatun alueen sadonkorjuu. Jo syyskuussa 1941 kotijoukkojen esikunta esitti, että sotatoimiyhtymien vastuulla olleet sotavangit siirrettäisiin takaisinvallatulle alueelle, jossa riitti sadonkorjuu- ja jälleenrakennustöitä. Sadon kypsyessä maataloustöistä tuli tärkein sotavankeja työllistävä ala. Lokakuussa 1941 sadonkorjuutöissä työskenteli lähes 12 400 sotavankia, noin 25 % tähän mennessä saaduista sotavangeista Suomessa. Rintaman läheisyydessä suurin osa vangeista oli maataloustöissä.²⁰

Lokakuuhun mennessä sadonkorjuun välttämättömyys korostui, sillä vilja- ja perunavarastot olivat jo tuolloin hälyttävän pienet. Vuosi 1941 oli toinen peräkkäinen katovuosi talvisodassa menetetyn viljelysmaan, kuivuuden ja maatalouden työvoimapulan vuoksi. Sadonkorjuuta viivästytti työvoimapula niin kotialueella kuin valloitetuilla alueilla. Suomi oli aiemmin ollut riippuvainen tuontiviljasta, joten omavaraisuusasteen korottaminen olisi ollut ponnistus ilman sodan aiheuttamaa poikkeustilaakin.²¹

Viipurissa sadonkorjuun ensisijaisuutta korostettiin, mutta samalla haluttiin pitää kiinni Viipurin jälleenrakennuksesta. Syyskuun alussa perustettu, linnoitusjoukkoihin kuulunut Viipurin rakennuspiirin konttori organisoi katu- ja siltojen, rakennusten ja laitteistojen korjausta. Se työllisti pari tuhatta sotavankia noin 1 500 suomalaisen lisäksi. Liikenteen mahdollistamisen ohella

tärkein tehtävä oli saada säilyneet rakennukset asuttavaan kuntoon. Ilman kylmetessä rakennusten vesi- ja lämpöjohtojen tyhjentämisellä oli kiire. Tärkeää oli myös sähkö- ja vesilaitosten saaminen kuntoon.²²

Sotavangeilla voitiin paikata paitsi miestyövoiman myös ammattitaitoisen työvoiman puutetta. Sotavankien joukossa oli paljon ammattitaitoisia työmiehiä ja insinöörejä. Heidän arvonsa huomattiin pian, mikä tulee ilmi korkean tason neuvotteluissa niin siviili- kuin sotilasviranomaistenkin kanssa. Lokakuun alussa 1941 Viipurissa vieraili sekä ministerivaliokunta, johon kuuluivat maatalousministeri Pekka Ikonen, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Vilho Annala ja kansanhuoltoministeri Väinö Arola, että kotijoukkojen esikuntapäällikkö kenraalimajuri Armas Eino Martola. Neuvotteluissa korostettiin sotilashallintopiirin puolelta sitä, että ”lajiteltua”, siis valikoitua työvoimaa, johon kuului sekä työvelvollisia että sotavankeja, olisi käytettävä enemmän Viipurin rakennuspiirin töihin eikä sitä saisi lainkaan luovuttaa sotilashallintopiirin ulkopuolelle. Samalla painotettiin, että sotavankien tarve sadonkorjuussa sotilashallintopiirin alueella oli suuri. Kolme neljäsosaa piirille myönnetystä sotavankityövoimasta oli talkootyöperiaatteella sijoitettu sadonkorjuutöihin siihen asti, kunnes sato saatiin korjatuksi.²³ Sotilashallintopiirin käytettävissä ollut muu lajittelematon työvoima käsitti sotavankien lisäksi partiolaisia, naisia ja enimmäkseen alaikäisiä, alle kutsuntaikäisiä vaikkakin työvelvollisuusikäisiä ilmansuojelumiehiä – tai pikemmin poikia.²⁴

Vaikka sotavankileiri perustettiin Viipuriin, syynä oli alusta alkaen itse kaupunkia laajemman alueen ennakoitu työvoimantarve. Heti Viipurin valtauksen jälkeen suunniteltiin, että Viipuriin perustettavalle vankileirille siirrettävät sotavangit vapauttaisivat rintaman takana linnoitusrakennuspataljoonissa työskenteleviä työvelvollisia muihin töihin. Viipurin vankileiri suunniteltiin alusta asti vankimäärältään tuhansien vankien suuruiseksi siksi, että vahvuudeltaan 180–200 sotavangin suuruisia sotavankikomppanioita oli tarkoitus käyttää laajalla alueella työvoimana. Esimerkiksi lokakuun lopulla 1941, kun sadonkorjuu oli jo loppunut, Viipurin rakennuspiiriltä siirtyi 3 600 sotavankia päämajan linnoitusosaston käyttöön lähinnä maanteiden korjauksiin.²⁵ Hallinnollisesti linnoitusosaston alaiset sotavankikomppaniat oli alistettu sotatoimiyhtymille, Viipurin suunnalla IV armeijakunnalle. Sotavankikomppaniat työskentelivät tienteko-, raivaus-, rakennus- ynnä muissa töissä etulinjan takana mutta varsin lähellä sitä.²⁶ Sotavankileirin työt olivat enimmäkseen metsä- ja maataloustöitä, joihin sotavangit pikakoulutettiin taustasta riippumatta.²⁷

Sotavangit piti siis saada järjestykseen rekisteröimällä heidät ja sulkemalla heidät leirille, mutta samaan aikaan huomattu sotavankien arvo työvoimana hidasti heidän rekisteröintiään. Kun sitten sadonkorjuutyöt vähenivät, pullon-

kaulan muodosti sotavankileirin kuulustelija- ja tulkkikapasiteetin pienuus. Suomea taitavat sotavangit saivat toimia tulkkina yhtä lailla. Kaikki tulkit eivät sitä paitsi olleet tehtäviensä tasalla, mikä näkyy muun muassa kansallisuuksien merkitsemisessä.

Sotavankihallinnon virallisen, painetun vähemmistökansallisuusjaottelun 85 kansallisuuden lisäksi sotavankikortteihin on merkitty muitakin kansallisuuksia, esimerkiksi ”assyrialainen” ja ”bessarabialainen”, siis sotavangin oma käsitys kansallisuudestaan. Suurin osa sotavangeista oli toki kansallisuudeltaan venäläisiä, mutta kymmeniä kansallisuuksia edustavien sotavankien joukossa oli myös niitä, jotka eivät taitaneet venäjää kuin nimeksi. Sotilasvirkailija Juvenen totesi espanjalaista, Espanjan sisällissodan melskeistä vuonna 1938 Neuvostoliittoon evakuoitua 18-vuotiasta puna-armeijan vapaaehtoista Eduard Diazia kuulustellessaan: ”sv. puhuu hyvin heikosti ven. kieltä eikä muita kieliä osaa kuin espanja, siksi vaikea saada enemmän tietoja”. Sotavankien rekisteröintiä ja kuulustelua hidasti myös vankien siirtely työpisteestä toiseen työvoimantarpeen mukaan. Myös vangit itse saattoivat hidastella rekisteröimisensä kanssa, sillä osa vangeista halusi välttää kuulustelijoiden kysymyksiä menneisyydestään. Jotkut onnistuivat välttämään rekisteröimisen viikkojen ajan.²⁸

Sotavankileiri 6:n ja sen alaleirien kirjoissa oli yhtä aikaa enimmillään 30.10.1941 yli 10 000 sotavankia, suunnilleen seitsemäsosa kaikista suomalaisten ottamista vangeista. Kaikki heistä eivät olleet majoitettuna pääleirille Viipurin kaupungissa, jossa oli samoihin aikoihin vajaa 4 000 sotavankia.²⁹ Juuri tuolloin Viipuriin ei vielä ollut muuttanut juurikaan siviilejä. Tilanne muuttui pian, ja tammikuussa 1942 kaupungissa asui jo noin 10 000 suomalaista siviiliä ja saman verran suomalaisia joukkoja ja työvelvollisia.³⁰ Sotavankileiri 6:n ja myös Viipurin vankileirin vankimäärä lähti laskuun jo marraskuussa 1941.

Osasy sotavankien lukumäärän laskuun oli se, että sotavankileiri 6:n vangit ehdittiin vähitellen rekisteröidä ja lajitella käskyjen edellyttämällä tavalla. Kuulustelutietojen perusteella sotavangit eroteltiin viiteen erillään pidettävään ryhmään. Vain alipäällystö ja miehistö jäivät sotavankileiri 6:lle. Upseerit ja poliittinen henkilöstö piti siirtää edelleen heille varatuille leireille, sotavankileiri 1:lle ja sotavankileiri 3:lle. Vähitellen myös heimokansalaisia alettiin siirtää omalle leirilleen, sotavankileiri 21:lle. Suomea taitavia, käytännössä useimmiten karjalaisia, sotavangeja jäi kuitenkin sotavankivanhimmiksi sotavankileireille, myös sotavankileiri 6:lle. Tulkkien työmäärä väheni ja arki sujui paremmin, kun leirillä oli useampi suomea taitava sotavanki.

Sotavankien joukosta eroteltiin myös muita erikoiskohtelua nauttavia henkilöryhmiä. Saksalaista syntyperää olevat, virolaiset, latvialaiset ja liettualaiset sotavangit siirrettiin sotavankijärjestelyleireille odottamaan luovutusta saksalaisille. Myös naisvangit, invalidisotavangit, juutalaiset ja puolalaiset sotavan-

git siirrettiin vuoden 1942 aikana yhtenä ryhmänä kohdeltaviksi ja vartioitaviksi sotavankijärjestelyleireille. Syynä oli osin näiden ryhmien erityistarpeet – naisvangit tarvitsivat naisvartijoita ja invalidit apuvälineitä, juutalaiset ja puolalaiset taas saivat paketteja, jotka oli kohdistettu koko sotavankiryhmälle. Toisena syynä oli halu kohdella näitä ryhmiä paremmin kuin sotavankeja yleensä. Viipurin vankileireillä ei siis kevään 1942 jälkeen ollut erityisryhmiin kuuluvia sotavankeja suomensukuisia sotavankitulkkeja lukuun ottamatta.³¹

Vaaralliset sotavangit

Vaikka sotavankileiri 6:lla oli suomalaisten näkökulmasta vain yhdenlaisia sotavankeja, miehistösotavankeja, leirillä syntyi hierarkia, jonka yläpäässä olivat suomea puhuvat sotavankitulkit ja parakkivanhimmat. Olipa kyse sitten siviili- tai sotilasarvosta, kotimaassaan hyvässä asemassa olleet sotavangit olivat suomalaisten mielestä epäilyttäviä. Muut sotavangit taas näkivät heidän ilmiantamisessaan oivan tavan korottaa omia pisteitä suomalaisten silmissä. Neuvostoliitossa tällaiseen toimintaan oli kannustettu. Suomalaiset tiedustelu- ja valvontaviranomaiset hyödynsivät sotavangeille tuttua käytäntöä. Sotavankien joukosta valittiin myös ”vasikoita”, tiedottajia.³²

Sotavankeja pidettiin lähtökohtaisesti kommunisteina. Suurin osa suomalaisista ajatteli kommunismia jonkinlaisena epämääräisenä pahansuopuutena, likaisuutena ja laiskuutena sekä haluna riistää ihmisiltä heidän omaisuutensa.³³ Suomalaisten näkökulmasta mielipiteen ilmaukset leirillä edustivat uhmakkuutta ja systeemin vastaisuutta, joka yhdistettiin kommunismin ihailuun. Vaikka suomalaiset tunnistivat ja myönsivät sotavankien olojen heikkouden, sotavankien olisi pitänyt olla nöyriä ja kuuliaisia. Kansallisuudeltaan venäläinen 41-vuotias sotavanki Ivan Mihailovitsh Borisov, siviilissä kumitehtaan työmies, joutui vaikeuksiin kierreltyään parakeissa kertomassa mielipiteitään tammikuussa 1942. Hän oli muun muassa valittanut ravinnosta ja toivoi pääsevänsä takaisin Neuvostoliittoon kertoakseen Suomessa sotavankien osaksi tulleesta kurjasta kohtelusta. Borisov uhkaili tulkkia, sotavankivanhinta ja muitakin suomalaisiin myötämielisesti suhtautuvia kostolla jo ennen kotimaahan paluuta. Todistajien mukaan Borisov oli ”tahtonut kääntää kaiken sen tarkoitukselliseksi pahaksi, millä olemme tähänneet heidän parastaan, kuten ikkunoitten aukipitämisen ja ulkona kävelyttämisen, joilla vain muka tahdotaan saada heidät vilustumaan ja sairastumaan”.³⁴

Kansallisuudeltaan venäläinen 32-vuotias Aleksei Mihailovitsh Parfejev, siviilissä kassakonetehtaan konttoristi Leningradissa, osoittautui varsin epäilyttäväksi henkilöksi helmikuussa 1942. Porlammin-Sommeen motissa vangiksi jäänyttä Parfejevia oli kuulusteltu rekisteröinnin yhteydessä sotavankileiri

6:lla, mutta nyt häntä epäiltiin ”tiedusteluteitse”, siis ilmiantojen perusteella saatujen tietojen vuoksi, sotilasarvoltaan luutnantiksi. Kuulusteluissa kävi ilmi, että Parfejev väitti salanneensa upseerinarvonsa, ”kun puna-armeijan vanhemmat upseerit ja politrukit olivat tehneet propagandaa, että suomalaiset kohtelevat vangiksi saamiaan upseereita huonommin kuin muita sotavankeja”. Samassa joukko-osastossa palvelut sotavanki kuitenkin kertoi, että Parfejev oli ollut kirjuri ilman upseerin tai aliupseerin arvoa. Vankitoveri kertoi Parfejevin hoitaneen tehtävänsä huonosti sekä puna-armeijassa että sotavankina ja yrittäneen ”viekkautta käyttäen hankkia itselleen parempia etuja kuin mitä toiset puna-armeijalaiset olivat saaneet nauttia”. Vankitoveri epäili Parfejevin ilmoittautuneen upseeriksi saavuttaakseen paremmat olosuhteet kuin mitä miehistöllä oli.

Sotavankileirin alaleirin päällikön todistuksen mukaan Parfejev oli leirillä ollessaan käyttäytynyt ”huonosti”. Leiripäällikön mukaan Parfejev oli laiska, niskoitellut ja aiheuttanut muiden sotavankien keskuudessa ”epäedullista mielialaa ja osaltaan aiheuttanut tyytymättömyyttä”. Kuulustelut suorittaneen päämajan sotilashallinto-osaston valvontaelin 1:n virkailijan lausunnon mukaan Parfejev oli ”kiihkokommunisti ja sitä paitsi pahantahtoinen luonne”.³⁵

”Pahantahtoisten luonteiden” paljastuminen oli kuulustelujen sivutuote, sillä tavoitteena oli paljastaa sotavankien joukossa piileskelevät kiihkokommunistit. Heidän pelättiin joko käännyttävän vankitoverinsa kaltaisikseen kiihkokommunisteiksi tai vakoilevan suomalaisia. Osa vakoojista paljastui vasta vähitellen, kuten vuonna 1911 syntynyt inkeriläinen Simo Antinpoika Junna. Hän loikkasi rintaman yli Metsäpirtissä marraskuussa 1941. Junna oli siviilivaatteissa ja väitti karanneensa pakkotyöleiriltä. Kuulusteluissa Junna kertoi saaneensa tehtäväkseen pyrkiä Viipuriin jonkun kapteenin puheille. Myöhemmin, toukokuussa 1942, Junna myönsi, että hänen tehtäväkseen oli annettu antautuminen ja sen jälkeen havainnointi joukoista ja muusta puolustuksesta Viipurin tienoilla, koska hänet todennäköisesti lähetettäisiin takaisin Neuvostoliittoon vakoilutarkoituksessa. Vakoojina Suomeen tulleet neuvostokansalaiset oli mahdollista tuomita sota-oikeudessa kuolemanrangaistukseenkin, mutta Junna sai elinkautisen tuomion ja palautettiin sodan päätyttyä Neuvostoliittoon.³⁶

Joillekin sotavangeille Viipuri oli tuttu välirauhan ajalta osana Neuvostoliittoa. Lähtökohtaisesti suomalaiset suhtautuivat näihin ”vanhoihin viipurilaisiin” sotavankeihin epäluuloisesti, sillä vain neuvostovaltiolle lojaalit kansalaiset saivat oleskeluluvan valloitetulle raja-alueelle. Heihin kuului vuonna 1911 Moskovan alueella syntynyt venäläinen Dmitri Grigorjevitch Vorobjov, joka oli muuttanut syksyllä 1940 Viipuriin. Hän toimi kaupungissa passintar-

kastajana ja matkalupien tarkastajana. Sitä ennen Vorobjev oli työskennellyt muun muassa Solovetskin vankileirin vartijana. Hänen suomalainen kuulustelijansa arvioi miehen menneisyyden perusteella, että Vorobjev oli ”saanut perusteellisen kommunistisen kasvatuksen ja koulutuksen ja on hän kaikesta päättäen kiihkokommunisti”.³⁷

Neuvostosotavankien olot suomalaisilla sotavankileireillä olivat todella karut, vaikka nälkä, kylmä ja tait olivat entuudestaan tuttuja sotavangeille omasta armeijasta, osalle jo ensimmäisestä maailmansodasta tai Neuvostoliitossa vallinneiden nälänhätien vuoksi lapsuudesta.³⁸ Joskus toive paremmista oloista sai sotavangit löytämään itsestään ominaisuuksia tai taitoja, joita heillä ei välttämättä lainkaan ollut. Sotavankien joukossa levisi käsitys siitä, että saksalaiset kohtelisivat sotavankeja paremmin kuin suomalaiset, kun sotavankileireillä kyseltiin etnisiä saksalaisia sotavankeja saksalaisille joukoille työvoimana käytettäväksi syksyllä 1941. Huhtikuussa 1942 peräti 89 sotavankileiri 6:lla ollutta sotavankia ilmoittautui syntyperältään saksalaiseksi. Leirin päällikkö lähetti näiden vankien nimilistan eteenpäin todeten samalla, että kaikki saksalaista syntyperää olevat sotavangit oli siirretty sotavankijärjestelyleiri 1:lle jo marraskuussa 1941. Syntyperää tukevia todisteita ei ollut. Joukossa oli jopa yksi puoliksi juutalainen sotavanki, jonka äiti oli ollut saksalaista syntyperää.³⁹

Kuolleisuus, taudit ja nälkä

Merkittävä syy sotavankileiri 6:n vankimäärän laskuun oli sotavankien nopeasti kasvava kuolleisuus vuoden 1941 lopulta alkaen. Sotavankileiri 6:lla kuoli kaiken kaikkiaan 838 sotavankia koko jatkosodan aikana. Kun lukua verrataan sotavankien yleiseen kuolleisuuteen suomalaisissa sotavankimuodostelmissa, se ei ole kovin korkea: vain noin 5 prosenttia leirin kokonaisvankimäärästä, joka saattoi olla jopa 17 000 vankia koko sodan aikana. Kaikissa sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana kokonaiskuolleisuus oli noin 30 %. Sotavankien kuolleisuus oli suurinta talvella 1941–1942, jolloin rekisteröitiin 95 % sotavankikuolemista. Sotavankien olot paranivat ja sen myötä kuolleisuus väheni tuntuvasti sodan loppua kohden.⁴⁰

Osasyynä sotavankileiri 6:n näennäisen matalaan kuolleisuuteen on se, että leiriltä oli helppo siirtää huonokuntoiset sotavangit 64. sotasairaalaan. ”Laiskan”, ”pahantahtoisen” ja työtä vieroksuneen Aleksei Parfejevin kuulustelupöytäkirjassa ei mainita, että hän kärsi nälän aiheuttamista fysiologisista oireista, Parfejevin terveydentilassa kun ei ollut mitään poikkeuksellista verrattuna muihin vankeihin. Kaikki sotavangit kärsivät eriasteisista nälkävammoista. Parfejev siirrettiin 64. sotasairaalaan maaliskuun loppupuolella 1942

”nälkänäivetyksen” vuoksi. Hänet siirrettiin välillä sotavankileirille ja taas takaisin sotasairaalaan nälkiintymisen johdosta kevään ja kesän 1942 aikana.⁴¹

Jos sotavanki onnistui ilmoittautumaan sairaaksi ja jäämään vuodelepoon tai sisätöihin, hän saattoi säästää voimiaan, toisin kuin työmaiden raskaisissa ulkotöissä ja kylmyydessä. Töistä pois jääminen edellytti, että sotavankivälskäri totesi sairauden. Sairaiden joukossa yritettiin toki piilotella, mutta kiinnijäänyt sai rangaistuksen, kuten myös siviilissä opettajana toiminut vanki, joka väärensi toiselle sotavangille sairaslapun. Kovin moni sotavanki tuskin tunsi olevansa työkykyinen, mutta sairaaksi ilmoittautumisessa oli säännöt. Sen tiesi myös sotavanki, joka ”kirosi ja manasi välskäreitä ja heidän sääntöjään”, koska nämä katsoivat sotavangin terveeksi. Hän sai tunteenpurkauksestaan rangaistukseksi kaksi vuorokautta kovennettua arestia.⁴²

Sotavankisairaalassa oli mahdollista hoitaa nälkätauteja vain levolla eikä muidenkaan tautien hoitoon ollut kovin laajalti hoitokeinoja saati välineitä. Suurin osa välineistä saatiin sotasaaliina, röntgenlaitteet kuitenkin 13. kenttäsaaraalasta. Vuosina 1941–1942 käytettiin vain paperisiteitä, joita niitäkin oli niin niukasti, että siteet sai vaihtaa vain joka viides päivä. Myös lääkkeet olivat enimmäkseen sotasaalista, lähinnä aspiriinia, pieniä määriä morfiinijohdannaisia ja puudutteita sekä antiseptisiä aineita. Sulfaa ei ollut, joten tulehduksia voitiin vain ehkäistä, ei hoitaa.⁴³ Sairaalan ensimmäisen toimintavuoden aikana siellä ei ollut riittävästi henkilökuntaa, vaikka suomalaisen henkilökunnan lisäksi sotavankisairaalassa työskenteli yhdeksän sotavankilääkärinä. Myös tilasta oli puute. Vuodenvaihteessa 1941–1942 sotasairaala ei ottanut vastaan aurostöissä pahoin paletuneita sotavankeja tilanpuutteeseen vedoten.⁴⁴

64. sotasairaalassa menehtyi kaikkiaan 2 063 sotavankia koko jatkosodan aikana. Heistä 1 726 sotavankia kuoli tauteihin, joista hyvin suuri osa johtui nälkiintymisestä. Tienhaaraan perustettiin hautausmaa, jonne kuolleet sotavangit haudattiin joukkohautoihin. Yleisimmät kuolinsyyt olivat nälkänäivetyks, suolitulehdus ja vähäverisyys, käytännössä siis riittämättömästä ravinnosta johtuvat kuolinsyyt. Sotapäiväkirja vuosilta 1941–1943 toteaa lakonisesti, että ”tärkeimmät lääketieteelliset kokemukset ovat nälkätaudeista”. Vuonna 1943 potilailta ei enää ollut ”varsinaisia nälkävammoja”. Sairaanhoidon tarve väheni sotavankien ravitsemustilan parantuessa, ja 64. sotasairaala lakkautettiin lopulta 15.12.1943. Sen toimintaa jatkoi 13. sotasairaala.⁴⁵

Tilanne oli sama kaikilla sotavankileireillä Suomessa, sillä sotavankien muona-annos oli alkujaankin riittämätön. Nykykäsityksen mukaan työtekeville sotavangeille tarkoitettu muona-annos B kattoi ehkä kaksi kolmasosaa keskivertomiehen ravinnontarpeesta ja vajaa puolet raskasta työtä kylmässä ilmassa tekevän ravinnontarpeesta. Marraskuussa 1941 sotavankileireiltä alkoi kantautua uutisia erikoisista sairastapauksista, ”nälkähöyryä”.

Puolustusvoimien intendentintoimistossa tai lääkintäosastossa tiedot sotavankien jatkuvasti kasvavasta kuolleisuudesta sivuutettiin ja vallalle pääsi käsitys, jonka mukaan sotavankien ravitsemustila oli jo vangittaessa ollut kehno. Heidän annoksiaan ei voitu juuri korottaa siksikään, että joulukuussa 1941 kenttäarmeijan muona-annoksia vähennettiin.⁴⁶

Liian niukan annoksen lisäksi sotavankimuona oli usein laadultaan heikkoa, joko yksipuolista tai pilaantunutta, kuten sotavankimakkara, josta puolustuslaitoksen kemiallinen laboratorio antoi lausunnon keväällä 1942. Lausunnon mukaan makkara oli paitsi ravintoarvoltaan heikohkoa myös aistinvaraisesti havainnoiden pilaantunutta ja ”tavallisten kelpoisuusvaatimusten mukaan sitä on pidettävä ihmisravinnoksi kelpaamattomana”.⁴⁷

Häkellyttävän korkeaa kuolleisuutta on turha kaunistella. Samaan saavutukseen ylsivät toisen maailmansodan aikana vain Saksa ja Japani. Taustalla olivat ennen kaikkea venäläisvastaiset asenteet. Kun tahto tilanteen korjaamiseksi sitten kehittyi, koko maassa vallinnut ankara elintarvikepula esti muona-annosten korottamisen riittävän nopeasti. Raskasta työtä tekevät ja niukoilla muona-annoksilla olevat sotavangit kärsivät ryhmänä eniten elintarvikepuhlasta. He, samoin kuin laitoshoidossa olleet suomalaiset mielisairaajat, rangaistusvangit ja vanhukset, jäivät virallisten säännöstelyannosten varaan. Kaikkien näiden ryhmien keskuudessa nälkä oli suoranainen kuolinsyy talvella 1941–1942. Korttiannoksia laskettaessa oli arvioitu, että lisäravintoa saataisiin säännöstelyn ulkopuolella olleista elintarvikkeista kuten perunasta, kotitarveviljelyn avulla tai mustasta pörssistä. Korttiannosten riittämättömyyttä ei haluttu tunnustaa, sillä samalla olisi jouduttu myöntämään, että siviiliväestö on jatkuvasti aliravittu tai että se joutuu jatkuvasti hankkimaan säännöstelyn alaisia elintarvikkeita salakaupasta.⁴⁸

Nälkä tekee varkaan

Suljetuissa laitoksissa ja vankileireillä lisäannoksia oli lähes mahdoton hankkia. Sotavangeilta, joiden ajatukset täytti vain yksi asia, nälkä, ei silti puuttunut yritystä. Sotavankien kuljettaminen töihin kaupungille sekä alaleireillä ja työpisteissä siviiliasutuksen läheisyys tai heikko vartiointi tarjosivat tilaisuuden lisäravinnon etsimiseen tai varastamiseen. Sotavankien rangaistuspäiväkirjat kertovat sekä yritteliäisyydestä että epätoivosta.⁴⁹ Röyhkeimmät tai epätoivoisimmat varastivat muun muassa leipää, perunoita, porkkanoita, sipulia, lihaa, lihahyytelöä ja lanttuja. On vaikea arvioida, kuinka moni onnistui nauttimaan saaliinsa huomaamatta. Se, että varastettujen elintarvikkeiden anastuspaikka ilmoitetaan rangaistuspäiväkirjassa vain harvoin, kuvaa sitä, että itse teosta kiinni jääminen ei ollut kovin yleistä. Useimmiten sotavanki

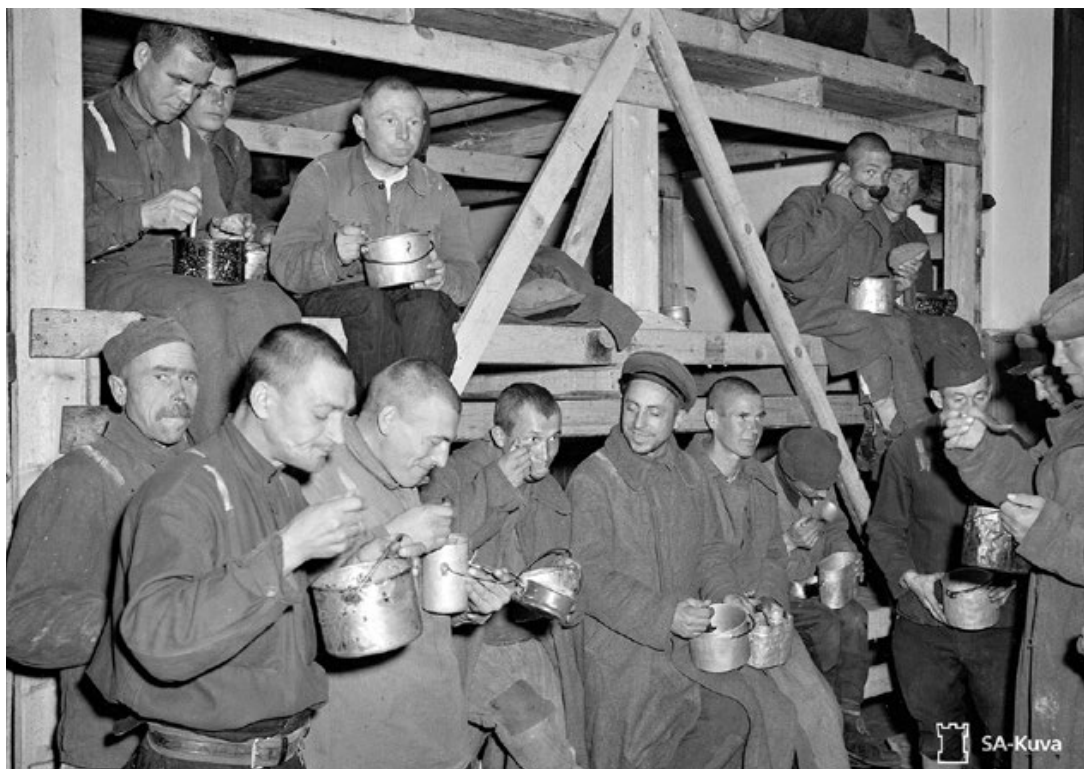
jäi kiinni, kun hänen kätkemänsä saalis löydettiin. Joskus sentään mainittiin myös tekopaikka. Joku rohkea sotavanki onnistui varastamaan lottien asunnosta leipää, toinen vartiokomppanian keittiöstä kaalia ja kolmas perunoita leirin varastosta. Yhdellä alaleirillä eräs vanki syyllistyi ensin leirin muonavarastoon murtautumiseen ja myöhemmin samana vuonna vielä läheisen kartanon kellarin tyhjentämiseen.⁵⁰ Vaikuttaa siltä, että jos sotavanki onnistui varastamaan ruokaa kaupunkilaisilta, hän jäi harvemmin kiinni. Kaupungilla liikkui muitakin potentiaalisia syyllisiä, kuten työvelvolliset.

Jos sotavanki sai saaliikseen isomman elintarvike-erän, hänen kannatti myydä ylijäämä, vaikka kaupankäyntikin oli rangaistavaa. Ruoan kätkeminen parakissa oli vaikeampaa kuin vaikkapa alumiinin tai siitä tehtyjen sormusten piilottelu. Ne olivat helpommin säilytettäviä ja kävivät maksusta suomalaisille. Suutarin- ja räätälinverstailtakin saattoi yrittää kähveltää myytävää, sillä kaiken ollessa kortilla siviilejä kiinnosti myös vaatetavaran vaihto ruokaan.⁵¹ Syyllisiä olivat niin myyvä kuin ostava taho ja rangaistuksen sai, vaikka myi kuumaa vettä saadakseen vastineeksi leipää ja sokeria. Omia annoksia ei saanut vaihtaa, olipa kyseessä sokerin vaihto tupakkaan tai keiton tai luiden vaihtaminen leipään. Kauppaa käytiin myös velaksi antamalla pantiksi oma sotavankitunnus. Ilman tunnusta ei kuitenkaan voinut ruokailla. Sotavanki, joka antoi numeronsa pantiksi toiselle maksuna perunaruoasta, joutui kiinni yrittäessään hakea henkilökunnalta uutta tunnusta.

Sotavankileirin niukkuudessa kaikki irtain oli arvokasta. Kaupungilla töissä käyvät vangit saattoivat poistua työpaikaltaan joko varastamaan tavaroita tai keräämään omistajaa vailla olevia esineitä. Eräs onnekas löysi samalla kertaa leipää, kalaa, sahan sekä rukkaset – ja jäi kiinni jatkettuaan löytöretkeään kaupungilla. Toinen taas varasti suomalaisen sotilastakin, mutta ei pystynyt joko myymään tai kätkemään sitä ajoissa.⁵²

Ne sotavangit, jotka eivät uskaltaneet varastaa tai löytäneet mitään varastettavaa, yrittivät hyötyä siitä vähästä, mitä oli vapaasti saatavilla. Leirin roska-säiliöstä etsittiin perunoita ja niiden kuoria. Sotavangit poistuivat leiriltä tai työpaikoilta keräämään jätteitä tai tupakkaa, joka sekin oli vaihdannan väline ja sitä paitsi sai hetkeksi unohtamaan nälän. Kun jätteetkin olivat lopussa, epätoivoiset vangit lähtivät keräämään suolaheiniä, eläinten rehukakkuja, syötäviä ja syötäväksi kelpaamattomia sieniä ja joku kekseliäs jopa vuodattamaan mahlaa koivuista. Muutaman vuorokauden kovennettu aresti ei ollut riittävä pelote sotavankien retkien estämiseksi.

Rangaistaviin tekoihin kuului myös kerjääminen siviilihenkilöiltä. On vaikea arvioida, kuinka paljon lisämuonaa sotavangit saivat suomalaisilta siviileiltä. Edes kaikki armeijan harmaissa olleet eivät olleet sokeita sotavankien nälälle. Koska sotavangeille ei saanut antaa lisämuonaa, ei auttanut, vaikka

Ruokailuhetki. Vangit hakivat ruokansa omiin pakkeihinsa keittiön ulkoseinässä olevasta luukusta tupa kerrallaan jonottaen. Ruokailu tapahtui tuvissa, joissa vangit oli majoitettu kolmikerroksisiin sänkyihin. Puseroiden olkapäillä näkyvät raidat ovat vankien pukujen selkään keltaisella maalatun v-kirjaimen yläosaa. Valokuvaaja: Hedenström. SA-kuva. 50603.

sotavanki kertoi saaneensa hallustaan löytyneet elintarvikkeet vaikkapa autonkuljettajalta. Rangaistuksen saattoi saada myös suomalainen osapuoli, syynä seurustelu sotavangin kanssa. Toukokuussa 1942 kriminalisoitiin sotavangin puhuttelemisen. Samoin oli kiellettyä antaa sotavangille mitään ilman sotilasviranomaisen lupaa.⁵³

Viisainta oli syödä saatu ruoka heti, mutta esimerkiksi perunoita ei raakana kannattanut nauttia. Sotavanki taas jäi helposti kiinni ja tuli tovereidensa ilmiantamaksi, jos hän keitti perunoita tai paistoi sieniä parakin kamiinassa tarjoamatta niistä muille. Niukkoja annoksia yritettiin kasvattaa ruokailemalla kahteen kertaan, useimmiten toisen parakin sotavankien kanssa. Järjestyksen ylläpitämiseksi parakista ei saanut poistua kuin muodostelmissa edes käymälään, saati sitten norkoilemaan keittiön lähellä. Nälkä kiristi hermoja ja heikensi sotavankien yhteishenkeä. Kun sotavanki ei saanut vaihdettua tupakkaansa leipään, hän vei toveriltaan lakin – ja sai muutaman raipaniskun rangaistukseksi.⁵⁴

Vartiointi, kurinpito ja rangaistukset

Sotavankien ryöstöretket ja työmuodostelmista liukenemiset olivat mahdollisia, koska varsinkin kaupungilla liikkussa vartiomiehiä oli yksinkertaisesti liian vähän, kaksi miestä sataa vankia kohti. Kaupungilla työskentelevien vankien vartiointista vastasi työnantaja, Viipurin rakennuspiiri. Vartiomiehet olivat joko enimmäkseen alaikäisiä, ilmansuojelujoukkoihin kuuluvia 17–18-vuotiaita nuorukaisia tai työvelvollisia siviilimiehiä, ”joiden käteen on annettu ampuma-ase, mutta jotka eivät liene saaneen minkäänlaista koulutusta tai ohjeita ja joiden sopivaisuutta vartiotehtäviin voidaan poliittisistakin syistä pitää epäilyttävänä”.⁵⁵

Myös sotavankileirin henkilökunta oli lähtökohtaisesti rintamapalvelukseen kelpaamatonta. Suurin osa sotavankileirin vartijoista oli reserviläisiä tai haavoittuneita rintamapalvelukseen kelpaamattomia B-miehiä.⁵⁶ Sotavankileiri 6:n päiväkäskyistä käy ilmi, että vartiomiehiä rangaistiin jatkuvasti vartiovelvollisuuden laiminlyömisestä. Laiminlyönnin luonne oli useimmiten joko nukkuminen vartiossa, tolkuton humalatila tai luvatta vartiopaikalta poistuminen.⁵⁷ Kontrasti vartijoiden rikkomusten ja sotavankien rikkeiden välillä on suuri. Sotavangit rikkoivat pieniä ja vähämerkityksisiä sääntöjä selvittääkseen hengissä, vartijat taas enimmäkseen laiminlöivät erittäin tärkeää työtehtäväänsä. Vartiointin laiminlyönti olisi saattanut johtaa vakaviin seurauksiin, sillä sotavankien joukossa kyti myös kapina-ajatuksia.

Sotavankien saamat rangaistukset olivat ankaria, mutta ne eivät olleet yksittäisten vartiomiesten päätäntävällässä. Vain sotavankileirin päällistö, siis vartioupseeri tai parakkiupseeri, sai langettaa rangaistuksia, eivät yksittäiset vartiomiehet.⁵⁸ Kurin ja järjestyksen säilyttäminen tuhansiin kasvaneessa vankijoukossa ei ollut helppoa monesta syystä. Sotavankileiri 6:n päällikön mukaan ”leirin vankiaineksessa on paljon rikollista ainesta, bolshevikkien vankiloista vapauttamaa täydennysmiehistöä, joka on valmis tilaisuuden tulleen harjoittamaan kaikenlaista rikollista toimintaa”.⁵⁹ Kun ottaa huomioon, että myös naissotavankeja pidettiin hankalasti käsiteltävinä ja uhmamielisinä, ongelmana oli nälän aiheuttaman epätoivon lisäksi luultavasti pikemmin sotaväsytys ja erilainen suhtautuminen auktoriteetteihin.

Kun syksy muuttui talveksi 1941, huomattiin, että arestirangaistukset alkoivat menettää merkitystään, sillä sotavangeille aresti lämpimissä sisätiloissa oli mieluisampaa kuin työnteko talvipakkasessa. Muona-annoksen vähentäminen oli poissuljettua, sillä muutenkin liian niukkojen annosten vähentäminen heikensi sotavankien työkykyä olennaisesti. Raipparangaistus eli lyönti metrin pituisella ja sentin paksuisella rottinkikepillä sotavangin istumalihaksiin oli yleinen rangaistus, koska vaihtoehtoja ei juuri ollut. Rikkeestä riippuen raippoja annettiin kerralla 2–25.⁶⁰ Todennäköisesti Viipurin sotavankileiri

käytti äärimmäisenä kurinpitokeinona niskuroivien sotavankien tai ”rikollisen aineksen” lähettämistä sotavankikomppanioihin. Näin ainakin useampi sotavankikomppanioissa palvellut suomalainen kertoi jo sodan aikana.⁶¹

Kaupungin ulkopuolella toimineet sotavankikomppaniat olivat laittomuuden tyyssijoja verrattuna Viipurin sotavankileiriin. Niiden olot olivat karuja, työt raskaita ja henkilökunta raakaa. Hyvän kuvan Viipurin vankileirin olosuhteista verrattuna sotavankikomppanioihin saa IV armeijakunnan komentajan kenraaliluutnantti Lennart Oeschin ja sotavankileiri 6:n päällikön Claes Björklundin keskustelusta tammikuussa 1942, jolloin Oesch tarkasti sotavankileirin. Vaikka sotavankileiri 6 oli kotijoukkojen esikunnan alainen, se toimi IV armeijakunnan alueella, joten armeijakunnan komentajalla Oeschillä oli oikeus puuttua sotavankikysymyksiin. Oeschin ja Björklundin käsitykset sotavankien kohtelusta poikkesivat toisistaan lain noudattamisen tarpeellisuudesta alkaen. Kenraaliluutnantti kysyi tuolloin leirin päälliköltä, eikö niskuroivia vankeja ammuta. Björklund vastasi, että se olisi vastoin lakia.⁶²

Sotavankileiri 6:lla ei siis ammuttu niskuroivia sotavankeja, mutta IV armeijakunnan alaisissa sotavankikomppanioissa tilanne oli toinen. Tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että sotavankien kohtelu IV armeijakunnan alueella oli ankaraa ja sen myötä myös kuolleisuus oli keskimääräistä suurempi. IV armeijakunnan komentaja Lennart Oesch piti sotavankeja turvallisuusriskinä ja antoi myös sen mukaisia määräyksiä, joissa kuitenkin ei sodan jälkeisen Korkeimman oikeuden tuomion mukaan ollut mitään laitonta, vaikka asenne oli ankara.⁶³

Armeijakunnan johdon suhtautuminen johti alemman tason laittomiin määräyksiin. Räikeimmin lakia rikkoi IV armeijakunnan esikunnan linnoitusosaston 19.11.1941 antama sotavankien kohtelua koskeva käsky. Sen mukaan ”Niskuroivat vangit on heti teloitettava työpaikalla opiksi toisille.

[Armeijakunnan] Komentaja on antanut tähän täydet valtuudet AK:n omalla alueella.”

”Kaikki niskuroijat ja kiihottajat (politrukit) on armotta raivattava pois. Mikäli teloituksia suoritetaan, on vangeista tehtävä tällaisissa tapauksissa ilmoituksiin merkintä ’poistettu’.”⁶⁴

Määräystä noudattaneen sotavankikomppania L-21:n päällikkö luutnantti Eero Nero ja hänen apurinsa ampuivat marras-joulukuun taitteessa 1941 yhteensä kymmenen sotavankia. Syinä oli muun muassa epäily siitä, että vanki oli kiihottaja ja politrukki tai että sotavanki oli työmaalla kieltäytynyt riisumasta mantteliaan ja esiintynyt uhkailevasti. Vasta loppukeväällä 1942 Nerolle selvisi,

että sotavangin surmaaminen oli yhtä lailla laitonta kuin kenen tahansa ihmisen tappaminen. Samaan aikaan pioneerikommentaja Oinonen, jonka alaisia sotavankikomppaniat olivat, vakuutti, että linnoitusosaston sotavangit eivät kuuluneet sotavankileiri 6:n päällystön käskyvaltaan.⁶⁵

Kysymys siitä, oliko sotavankikomppanian vanki linnoitusosaston vai sotavankileiri 6:n alainen oli monimutkainen, sillä IV armeijakunnan alueella toimineet sotavankikomppaniat saivat ottaa sotavankileiri 6:lta lisätyövoimaa. Kun sotavankien korkeaa kuolleisuutta selvitettiin loppuvuodesta 1941 linnoitusosaston, kotijoukkojen esikunnan ja päämajan järjestelyosaston välillä, sekä linnoitusosasto että sotavankileiri 6:n päällikkö syyttelivät toisiaan sotavankien kaltoinkohtelusta ja nälkiinnyttämisestä. Viipurin sotavankileirin päällikön näkökanta oli se, että sotavankikomppanioiden johtajat kuluttivat vangit loppuun raskaalla työllä ja huonolla kohtelulla ja lähettivät sitten sairait vangit leirille vaatien uusia vankeja tilalle.⁶⁶

Sotavankien kohtelua valvonut tarkkailija, lääkintämajuri Lojander totesi tarkastusmatkallaan helmikuussa 1942 Viipurin sotavankileiri 6:ssa:

Varsinkin viime aikoina on leirille lähetetty lähinnä erilaisista työpaikoista erittäin heikossa tilassa olevia, täysin loppuunkulutettuja vankeja, jotka jo leirille saapuessaan ovat siksi huonossa kunnossa, että niistä huomattava osa kuolee jo ennen kuin on ehditty siirtää ne Viipurin s[ota]v[anki]sairaalaan⁶⁷.

Sotavankileiri 6 ei ollut erityistapaus, sillä sama ilmiö huomattiin myös muissa sotavankisairaaloissa.⁶⁸

Terveellinen maalaiselämä

Vaikka sotavankien virallisia muona-annoksia ei juuri korotettu vuonna 1942, tilanne alkoi helpottaa kesän korvalla 1942, jolloin sotavankeja alettiin taas sijoittaa yksityisten työnantajien töihin maataloille. Sodan alusta marraskuuhun 1941 sotavankeja oli ollut sijoitettuna töihin yksityisiin maataloihin, mutta joulukuun alussa 1941 sotavangit palautettiin sotavankileireille viranomaisten huolestuttua sotavankien liian vapaasta ja hyvästä kohtelusta maataloilla. Se merkitsi tuhansille sotavangeille paluuta vankileirien huonoihin oloihin. Kesästä 1942 alkaen työnantajilla oli vielä lupa antaa sotavangeille lisämuonaa. Samoihin aikoihin suhtautuminen sotavankeihin alkoi muuttua.⁶⁹ Petomaisen vihollinen oli inhimillistynyt laihaaksi ja harmaaksi työmieheksi. Suurin vaikutus oli silti sillä, että Viipurin alueen sotavankeja päästiin hyödyntämään maataloudessa. Suomalaisten huutava työvoiman tarve oli sotavangeille eduk-

Sotavankileiri 6 oli kuin kaupunki kaupungissa. Leirin huolto työllisti sotavankeja muun muassa leipomossa. Valokuvaaja: Hedenström. SA-kuva. 50571.

si, sillä sotavangin hyödyllisyys on aina ollut merkittävä tekijä hänen selviytymisessään vankeudesta.⁷⁰

Viipurissa tarvittiin yhä jonkin verran työvoimaa. Jälleenrakennustyöt jatkuivat sodan loppuun saakka. Sotavankileiri työllisti suuren joukon vankeja. Neitsytniemen pääleirillä oli leipomo, saippuatehdas, suutarin- ja räätälinverstaat, vaatekorjaamo, pesula, pilketehdas, sepän paja, puusepänverstaas sekä kone- ja autokorjaamot. Talvisin töiden painopiste siirtyi maatalousteistä metsätöihin, sillä Viipurin polttopuuntarve oli jatkuva, ja rakennus- ja teollisuustyöhön, varastotöihin sekä viemäri- ja putkitöihin.⁷¹ Sotavankileirin alaisuuteen perustettiin työpisteitä leirin elintarviketuotantoa varten. Leirin ja jopa 64. sotasairaalan omavaraisuus elintarvikkeiden suhteen kasvoi sodan kuluessa. Sotavankien vapaa-ajan harrastukseksi sallittiin marjojen ja sienten keruu leirin varastoon. Elintarvikkeet mahdollistivat virallisen muona-annoksen ylittämisen ja sen laadun parantamisen, mikä näkyi myös sotavankien kunnossa. Tyytyväisyyttä varmasti lisäsi leirin esikunnan vieressä kasvatettu tupakka, jota jaettiin palkinnoksi kunnostautuneille sotavangeille.⁷²

Sotavankien lähettäminen yksityisten maanviljelijöiden töihin keväällä 1942 tarkoitti vankileirin huoltotaakan vähenemistä ja samalla sotavankien olojen parantumista. Samaan aikaan Suomessa todettiin ensimmäiset pilkkukuumetapaukset. Ajankohta oli mahdollisimman huono, sillä nälkätalven jälkeen elintarviketilanne oli edelleen heikko. Sotavangit haluttiin pelloille kyntötöihin, mutta sotavankileirit asetettiin karanteeniin pilkkukuumeen vuoksi. Pilkkukuume leviää vaateain mukana, joten täisodankäyntiä varten perustettiin erityinen puhdistusosasto, Osasto Kokko, jonka ensimmäiseksi tehtäväksi tuli huolehtia maataloustöihin määrättävien vankien puhdistuksesta. Yksikkö sijoitettiin Viipuriin, ja se aloitti toimintansa toukokuun alussa 1942. Osasto Kokko puhdisti 71 työpistettä ja 7 271 sotavankia sekä leirien henkilökunnan kahden ensimmäisen toimintaviikkonsa aikana. Viipurin vankileirilläkin todettiin pilkkukuumetapauksia, mutta niistä ei aiheutunut kuolemantapauksia. Tauti ei, ihme kyllä, lopulta päässyt leviämään vankileirien ulkopuolelle.⁷³

Määräysten mukaan sotavankien olot yksityisten työnantajien töissä olivat pitkälti sotavankileiriä vastaavat. Erona oli se, että sotavangeille sai antaa lisämuonaa, vaikka ohjeena oli, että ”kohtuuttoman suuret ruoka-annokset eivät myöskään ole paikallaan ajankohtana, jolloin maamme omat kansalaiset saavat supistaa jokapäiväisen leipänsä mahdollisimman vähään”. Sotavankien työtehoa ohjeistettiin parantamaan lisäämällä säännöstelyn ulkopuolella olevia elintarvikkeita ruokavalioon. Käytännössä sotavangit söivät usein samaa ruokaa samassa pöydässä talon väen kanssa; kuka olisi ehtinyt erikseen mittailemaan annoksia ja vahtimaan vankien erillistä ruokailua. Riittävän ravinnon ja työtehon yhteys oli työnantajille varsin selvä. Yksityisten töissä myös sotavankien vartiointi oli usein sinne päin. Vankien säilyttäminen öisin lukittujen ovien takana toteutui vaihtelevasti, sotavankien pitäminen erillään siviiliväestöstä tuskin koskaan.⁷⁴

Syyskuussa 1942 sotavankien tilanne oli parantunut merkittävästi. Viipurin pääleirin yhteensä lähes 900 vangista vain kaksi oli sairaana. Yli 80 % vangeista oli leirin ulkopuolella töissä, mikä kevensi sotavankileirin huoltotaakkaa merkittävästi. Valtaosa sotavangeista, yhteensä 483 vankia, oli halko- ja metsätöissä joko puolustushallinnon tai valtion työmailla. Yksityisten maanviljelijöiden töissä oli vain 140 miestä. Puolustushallinnon ja valtion leivissä olleet sotavangit tekivät myös heinätöitä, työskentelivät teurastamolla, ratatöissä ja Saimaan kanavan työmailla. Yksitoista miestä oli kalastamassa, jokunen autovarikolla ja sotasaalistojen töissäkin kaksitoista sotavankia.⁷⁵

Tilastot eivät kuitenkaan kerro koko totuutta sotavankien terveydentilan kohentumisesta. Puoli vuotta myöhemmin, kevättalvella 1943, Särkijärven alaleirin kaikki 774 sotavankia olivat toipilaita. Vain osa heistä teki töitä, nimitään koreja ja luutia. Toipilasleirin venäläinen sotavankilääkäri ehdottikin

sotavankien tarkastajalle, että puolet vangeista voitaisiin sijoittaa maataloilille työhön, jotta he toipuisivat nopeammin.⁷⁶

Lisäravintoa saatiin myös kansainvälisen Punaisen Ristin elintarvikepaketeista tammikuussa 1942. Niiden merkitys jäi vähäiseksi, sillä paketit piti jakaa siten, että yhtätoista tervettä sotavankia kohden jaettiin yksi paketti ja neljää sairasta tai toipilasta kohden yksi paketti. Viiden kilon ruokapaketteja jaettiin sotavankileiri 6:lle kaikkiaan 548.⁷⁷ Paketeissa oli muun muassa kahvia, joten energialisä alle puolen kilon elintarvike-erästä sotavankia kohden jäi vaatimattomaksi.

Täitä ja lumppuja

Valokuvissa sotavangit ovat paitsi laihoja myös silmiinpistävän resuisia. Sotavankien vaatetus oli surkea kenen tahansa mielestä. Sotilashallinto-osaston valvontaelin 2:n Viipurin edustaja, siis takaisinvaltatulla alueella valtiollista poliisia vastaava viranomainen, toisti raporteissaan lähes viikoittain, että sotavangeista ei ole hyötyä työvoimana, jos heille ei saada parempia varusteita.⁷⁸ Parakeissa oli sentään kamiinoita, joiden avulla sisälämpötila pysyi siedettävänä. Tällä oli merkitystä, sillä suurin osa sotavangeista oli vangittu kesällä 1941 puna-armeijan kesäpuvussa. Heille hankittiin talvivarusteita se, mitä saatiin, mutta esimerkiksi käsineitä tehtiin myös manttelien liepeistä. Sotavangeille liikenä vain omalle kenttäarmeijalle kelpaamattomia vaatekappaleita. Vaihtovarusteita oli niukasti eikä päällysvaatteita juuri lainkaan. Kenkiä oli niin huonosti, että sotavankien työnteko saattoi estyä useiksi päiviksi kenkien puutteen vuoksi. Sotavanki, joka repi tahallaan jalkineensa tarkoituksella jäädä työstä, tiesi, ettei uusia kenkiä niin vain ollut saatavilla, vaikka leirillä suutarinverstas olikin. Kannatti siis kärsiä muutama raipanisku päästäkseen lähtemästä talvipakkasella työmaalle.⁷⁹

Sotavangin arvokkainta omaisuutta edusti mantteli, joka oli sekä päällystakki että peitto. Ne, jotka yrittivät myydä tai vaihtaa manttelinsa, olivat epätoivoisen nälkäisiä, sillä ilman päällystakkaa oli vaarassa paleltua yöllä ja päivällä. Lakanoita ei sotavankileireillä käytetty, eihän käytössä ollut peittoja tai huopiaakaan, mutta sotasairaalaan joutuessaan sotavanki pääsi osalliseksi lakanoista hygienian nimissä. Se taas aiheutti lisätyötä: 64. sotasairaalan sotavankien pyykkiä pestiin vuonna 1943 peräti 175 000 kiloa. Työn tekivät sotavangit, mutta siitä huolimatta osa sotavankipyykistä jouduttiin toimittamaan pestäväksi Lappeenrantaan. Sotavangeilla oli ylipäänsä heikosti vaatteita, mutta vaihtalusvaatteita oli vuosina 1941–1942 olemattomasti. Vasta pilkkukuumevaara pakotti antamaan sotavangeille kaksi alusvaatekertaa.⁸⁰

Sotavankien hygieniasta huolehdittiin saunottamalla heitä Sorvalin saunalla. Alaleireille rakennettiin omat saunat. Pilkkukuumevaaran myötä keväällä 1942 aloitettu säännöllinen täisaunotus vei aikaa ja vaati työvoimaa, sillä ensin

Pilkkukuumeen torjunta johti parempaan hygieniaan, koska sotavangit ja heidän vaatteensa saunotettiin ja alusvaatteet vaihdettiin puhtaisiin. Kuvassa sotavankeja täisaunassa Viipurissa syyskuun lopussa 1942. Valokuvaaja: Hedenström. SA-kuva. 50628.

vangeilta leikattiin hiusten lisäksi muutkin ihokarvat tarkoin pois. Vasta sen jälkeen vangit vietiin puoleksi tunniksi 80-asteiseen saunaan, missä he peseytyivät saippualla. Vaatteet käsiteltiin kuumentamalla niitä erillisessä saunaan vähintään 85 asteen lämmössä puolitoista tuntia. Saunotuksen jälkeen vangit saivat puhtaat ja myöhemmässä vaiheessa vielä kuumakäsitellyt alusvaatteet, koska oli todettu, että tait levisivät joskus myös puhtaan pyykin mukana. Saunasta vangit vietiin rikitettyyn parakkiin.⁸¹ Sauna oli myös sosiaalisen kohtaamisen paikka, jossa valvonta oli heikompaa kuin avoimella kasarmilla. Saunassa tapahtui kaupankäynnin lisäksi myös varkaustapauksia.⁸² Kesällä sotavangeille oli varattu oma, piikkilangalla aidattu uimaranta Nummikadun ja Antinkadun länsipuolelta. Muille uimarannoille sotavangeilla ei ollut asiaa.⁸³

Sotavankien vapaa-aika

Kun nälkä alkoi hellittää ja pelko hengen menetyksestä lieveni, sotavangeille ja heidän vartijoilleen koitti uusi huoli: miten kestää vankeusaika menettämättä

hermojaan. Nälkäisten sotavankien vapaa-aika kului ruoan hankkimiseen tai siitä unelmoimiseen. Voimien palatessa energiaa riitti myös muuhun. Kymmentuntisen työpäivän jälkeen sotavangeilla oli vapaata, mikä oli suomalaisten näkökulmasta vaarallista. Silloin oli mahdollista joko elää huonoa elämää ja pohtia karkaamista ja kapinahankkeita tai käyttää vapaa-aika hyödyksi. Sodan ensimmäisinä kuukausina sotavankien puhdetyöt oli kielletty, mutta vuoden 1942 aikana alettiin ymmärtää työn arvo muutenkin kuin sen tulosten tai esineiden myyntiarvon kannalta. Nyt sotavankeja kannustettiin puhdetöihin. Leirien välillä järjestettiin kilpailuja muun muassa puuastioiden valmistuksesta.⁸⁴ Sotavankien näkökulmasta suurin motivaatio oli se, että puhdetöinä tehtyjä esineitä saattoi yrittää myydä suomalaisille ja hankkia siten lisämuonaa tai tupakkaa.

Kun sotavangeilla oli joutoaikaa, tuhatpäinen, olosuhteiden pakosta tiiviisti majoitettu joukko ehti myös tutustua toisiinsa. Vankitovereita yhdistäviä tekijöitä ei aina ollut siksikään, että samaan kerrossänkyyn saattoi osua hyvin eri-ikäisiä vankeja. Vanhimmat suomalaisten vankina olleet puna-armeijalaiset olivat syntyneet 1880-luvulla, nuorimmat vuonna 1925.⁸⁵ Kulttuurien törmäyksiä koitui myös siitä, että puna-armeijalaisten kotiolot olivat hyvin erilaisia. Osa sotavangeista ei ollut aiemmin nähnyt polkupyörää, mutta joukossa oli myös raitiovaunukuljettajia ja balettitantsijoita. Sotavankien ilmoittamat ammatit vaihtelivat paimenesta ruhtinaaseen ja urheiluvalmentajasta professoriin.⁸⁶

Ystävyys-suhteitakin luotiin, mutta yleisesti ottaen vankien keskinäinen yhteenkuuluvuus oli heikko. Joidenkin miesten sotaretki oli ollut niin lyhyt, että he eivät olleet ehtineet oppia asetovereidensa, tuskin edes joukko-osatonsa nimeä. Puna-armeijassa ei muutenkaan kannustettu ystävyys-suhteisiin. Yhteenkuuluvuuden tunteen piti syntyä yhteisen ideologian kautta. Läheskään kaikki sotavangit eivät silti jakaneet sosialistista aatetta. Konflikteja syntyi niin poliittisista kuin arkipäiväisistä asioista. Joskus sotavangit tyytyivät pelkkään väkivallalla uhkailuun, mutta he myös tappelivat toistensa kanssa nyrkein tai astaloin. Sotavangeilla ei ollut oikeutta pitää hallussaan edes partaveistä, mutta vyönsolkikin taipui tarvittaessa aseeksi. Vankileirin ankeutta yritettiin paeta päihteiden avulla. Kun viinaa ei ollut saatavilla, jäähdytysneste ja halusinoogeeniset sienet kävivät korvikkeesta.⁸⁷

Sotavankien asennekasvatukseen tähtäävää viihdettä tarjosi sotavankilehti *Severnoje Slovo* (Pohjolan Sana), jonka numerot kulutettiin loppuun. Kaikki sotavangit eivät tosin olleet lukutaitoisia. Sotavankien joukossa oli ammattimuusikoita, ja leirillä toimi ainakin vuodesta 1943 alkaen sotavankiorkesteri. Myös muuta ohjelmaa kuten tanssinäytöksiä ja painiotteluita

järjestettiin. Pääleirillä oli myös taiteilijoita, jotka maalasivat tilauksesta etupäässä suomalaisten upseerien muotokuvia.⁸⁸

Sotavangit ja suomalaiset

Suomalaisten näkökulmasta sotavangit olivat ennen kaikkea vihollisia, joihin piti suhtautua varoen. Sodan alussa viholliskuva oli mustavalkoisempi ja suhtautuminen sotavankien ja siviilien kohtaamisiin tiukempaa. Kuvaavaa on, että lokakuussa 1941 sotavangit siirrettiin muihin tehtäviin puhdistusryhmistä, koska katsottiin, että heidän työskentelynsä naisten apuna ei ollut sopivaa. Viipurin rakennuspiiri järjesti naisten avuksi suomalaisia työvelvollisia. Huoli naisten ja sotavankien kohtaamisesta oli herännyt sotavankileirin henkilökunnassa, ei siis naisten itsensä esiin tuomana.⁸⁹

Sodan jatkuessa sotavangeista tuli osa arkipäivää ja Viipurin kaupunkikuvaa. Heidän pelottavuutensa väheni, vaikka nälkäiset sotavangit uskaltautuivat vähitellen lähemmäs siviilejä, kerjäämään leipää ja tupakkaa tai ryöstöretkille kaupunkilaisten ruokakomeroihin ja puutarhoihin. Siviilihenkilöiden kontakteja sotavankeihin pyrittiin välttämään, mutta ajan kuluessa yksityisten töissä olevat sotavangit tulivat väistämättä tutuiksi isäntäväelleen. Käsitys sotavankien vaarallisuudesta muuttui sodan kuluessa. Vartioitua, aseetonta sotavankia ei yleensä pidetty erityisen vaarallisena tai karkaamisalttiina. Vaikka veljeilyä sotavankien kanssa ohjeistettiin välttämään, työporukkaan kuuluvien tai työpisteessä työskennelleiden sotavankien ja heidän vartijoidensa välille kehittyi yhteisymmärrys siitä, minkä verran sotavangit saattoivat venyttää sääntöjä esimerkiksi ylimääräisillä tauoilla. Sotavangit pääsivät liikkumaan kaupungilla vartioimatta ja lopulta jopa seurustelemaan suomalaisten naisten kanssa työpaikoillaan.⁹⁰

Sotavankien vankeus oli suhteellista, sillä halutessaan sotavanki pystyi valan hyvin karkaamaan vankileiriltä ryöstö- tai keräilyretkille. Myös työmailta karkailtiin, mutta yleensä sotavangit palasivat vankileirille ruokailuun mennessä. Jokunen sotavanki jäi kiinni vietettyään yönsä kaupungissa. Kevään koittaessa ja ilmojen lämmitessä koti-ikävä paheni ja karkausmahdollisuudet paranivat. Rintama oli vain muutamien kymmenien kilometrin päässä, joten matka ei ollut mahdoton. Kaikki eivät tosin halunneet takaisin kotiinsa. Joulukuussa 1941 sotavankileiri 6:lta karanneesta kolmikosta yksi pyrki kotiväkensä luo saksalaisten valtaamaan Smolenskiin, kaksi muuta Ruotsiin. Miehillä ei ehkä ollut kiire kotiin, sillä he olivat onnistuneet karkumatkallaan anastamaan yli 15 kiloa jauhoja ja 2,5 kiloa sokeria. Viikon karkumatkalla he ehtivät Viipurin maalaiskunnan puolelle Karhusuon kylään, siis kuutisen kilometriä Viipurista kaakkoon. Useimmat karkurisotavangit jäivät silti kiinni jo karkaa-

mista suunnitellessaan, kiitos valppaiden vankitoveriensä. Vapauden sijasta edessä oli aresti tai raipparangaistus.⁹¹

Jotkut karkausyritykset onnistuivat eikä vangeista sen koommin kuultu. Karanneita sotavankeja sieti silti pelätä. Useimmiten karkurit saatiin kiinni ennen kuin he onnistuivat ylittämään rintamalinjan, mutta matkan varrella he saattoivat anastaa kaiken irti lähtevän ja kiinni jäämisen uhatessa sortua epätoivoiseen väkivaltaan. Tästä esimerkkinä ovat valkovenäläinen ja venäläinen sotavanki, jotka karkasivat heinäkuussa 1942 sotavankileiri 6:lta. Valkjärvellä he kaappasivat ilmavalvontatornista yllättämänsä lotan ja raiskasivat ja pahoinpitelivät tämän. Kiinnijäätyään sotavangit teloitettiin ilman oikeudenkäyntiä.⁹²

Sotavangit jättävät Viipurin

Viipurin sotavankileiri evakuoitiin länteen samaan aikaan ja samalla tavalla kuin muutkin Karjalankannaksen asukkaat ja irtaimisto. Alaleirien ja työpisteiden sotavankeja alettiin siirtää länttä kohti 12.6.1944 samaan aikaan siviiliväestön kanssa. Päämajan sotavankikomentaja eversti Sulo Malm saapui 14.6.1944 selvittämään tilannetta. Pääleirin evakuoimiskäsky annettiin iltpäivästä 15.6.1944, kun leirirakennusten ikkunoita oli jo rikkoutunut ilmahyökkäyksissä. Sotavankeja kuljetettiin autoilla ja lopulta myös jalan Pällin suluille, jossa he yöpyivät. Illalla 17.6.1944 lähes kaikki vangit ja suuri osa henkilöstöstä sekä osa varastoista oli saatu siirrettyä pois Viipurista. Viimeiset sotavankileiri 6:n tavarat lähetettiin Viipurista kohti länttä junalla 18.6.1944. Vasta 20.6. kävi ilmi, että määränpäänä oli Lauritsala ja Lappeenranta. Osin jalan, osin proomuilla kuljetettiin sekä tarvikkeita, sotavankeja että leirin henkilökuntaa Lauritsalaan. Siellä kävi ilmi, että Lappeenranta oli vain välietappi. Määränpääksi annettiin sotavankijärjestelyleiri 1 Nastolassa. Alaleirien sotavangit ohittivat marssillaan Lauritsalan 25.6., pääleirin etujoukko oli Kouvolassa jo 26.6. Invalidisotavangit, sairaat ja jalkavaivaiset kuljetettiin kuorma-autoilla. Vihdoin 28.6. niin leirin esikunta kuin sotavankien pääjoukko saapuivat Nastolaan. Viimeiset vangit marssivat perille vasta 30.6.1944. Leirin purkamista niin hallinnollisesti kuin konkreettisesti jatkettiin, kunnes sotavangit, henkilökunta ja varastot oli saatu sijoitettua. Tuhatkunta sotavankia sijoitettiin Lohjan kalkkitehtaalle. Suunnilleen saman verran miehiä siirrettiin Hankoon sotavankileiri 7:lle. Virallisesti sotavankileiri 6 lakkautettiin 27.7.1944.⁹³

Lopuksi

Kun jatkosota syttyi, puna-armeija jätti Viipurin kasarnit. Viipurin takaisinvaltauksen jälkeen sotavangiksi jääneet puna-armeijalaiset näkyivät taas Vii-

purin katukuvassa. Takaisinvallattu Viipuri oli kuitenkin eri kaupunki kuin se Viipuri, josta suomalaiset lähtivät talvisodan päätyttyä. Vaikka kaupunkia rakennettiin uudestaan tavoitteena paluu normaaliin, neuvostosotavankien läsnäolo muistutti poikkeustilasta. Sotavankileiri oli osa kaupungin rakennetta. Suomalaiset ponnistelivat palatakseen normaaliin elämään ja rakentaakseen kaupungista entistä ehomman sotavankityövoiman avulla.

Samaan aikaan kaupungin lukumääräisesti suuri sotavankiyhteisö toteutti omaa tavoitettaan, siis pyrki selviämään hengissä ja järjissään kaupungin eri osiin ja naapurikuntiin ulottuvassa alaleirien ja työpisteiden rinnakkaismaailmassa. Kaupungin ulkopuolella, rintaman selustan sotavankikomppanioissa sotavangin eliniänodote oli huomattavasti pienempi kuin Viipurissa. Rintamajoukkojen vartioimilla alaleireillä, työpisteissä ja kokonaan rintamajoukkojen alaisissa sotavankikomppanioissa olosuhteet olivat riippuvaisia suomalaisen päällystön asenteista. Suhtautuminen vaihteli: joillain alaleireillä sotavangit saivat osakseen kristillistä lempeyttä ja kalvinistista työntekoa, sotavankikomppanioissa taas vallitsi vahvemman oikeus ja ryssäviha.

Viipuri oli sotavangeille rintaman ja sen selustan kaaoksen vastapaino, muistutus sotaa edeltävästä arjesta. Ensimmäisenä sotatalvena sotavangit korjasivat ja raivasivat osittain tuhoutunutta kaupunkia isoina joukkoina ulkotiloissa. Varsinkin syksyllä 1941 sotavankityövoiman määrä korvasi usein laadun. Toki on muistettava, että silloinkin sotavankien joukosta etsittiin ja löydettiin erikoismiehiä, kuten ne putkimiehet ja sähkömiehet, jotka pelastivat rakennuksia pakkasvaurioilta ennen talven 1941 tuloa. Kaupungin korjaustöissä riitti tekemistä myös ammattitaidottomille vangeille, joita ei joulukuun 1941 ja toukokuun 1942 välillä voinut sijoittaa yksityisille maataloille. Suomalaisten kaitsijoidensa näkökulmasta sotavankeja ei voinut pitää toimettomina, vaan heidän tuli ansaita ylöspitonsa työnteolla.

Seuraavina vuosina ammattitaitoiset sotavangit korvasivat puuttuvaa mies työvoimaa työskennellen suomalaisten ammattimiesten rinnalla usein sisätiloissa. Samalla sotavangit näkyivät vähemmän kaupunkikuvassa ja heidän liikkumisensa saattajineen kaupungilla arkipäiväistyi. Sotavankien työskentely kaupungilla väheni sodan loppua kohden. Osin se johtui Viipurin pääleirin kehittymisestä merkittäväksi työpaikaksi, kaupungiksi kaupungissa, joka tuotti hyödykkeitä itselleen ja leirin ulkopuoliselle kaupungille. Toisena syynä oli sotavankien sijoittaminen töihin maataloille kaupungin ulkopuolelle.

Viipuri oli myös hengissä pysymisen näkökulmasta sotatoimialuetta parempi paikka. Varsinkin nälkätalvena 1941–1942 sotavankien elämänlanka oli ohut. Monen sotavangin elämä päättyi nälän ja tautien vuoksi, mutta vielä useampi selvisi kaupungista löytyneiden ruoantähteiden tai vaihdettavaksi kelpaavien esineiden avulla. Viipurilaisten ja sotavankien kohtaamiset olivat satunnaisia

mutta toistuvia. Rääsyiset ja nälkiintyneet sotavangit herättivät sääliä myös neuvostovastaisissa suomalaisissa. Kevään 1942 koittaessa sotavankeja alettiin sijoittaa maatiloille työhön. Sotavankileirin oloihin verrattuna työskentely maataloissa oli paitsi vapaampaa myös ravinnon puolesta rikkaampaa. Sen lähemmäs normaalioloja ei sotavankina voinut päästä.

Tärkein syy sotavankileirin sijoittamiselle Viipuriin sekä sotavankien kohtelun ja olojen parantamiselle oli sotavankien arvo työvoimana. Vastaavia tutkimustuloksia on saatu aiemmässakin sotavankitutkimuksessa. Niin Viipurin raivaamisen ja jälleenrakennuksen kuin kaupungin huollon kannalta sotavankityövoima oli tärkeää. Sotavankien sijoittaminen töihin itse kaupungissa, sen lähikuntien maatiloille tai rintaman selustan sotavankikomppanioihin kertoo sodan aiheuttamasta työvoimapulasta. Sotavankileiri sai jäädä Viipuriin asemasotavaiheessakin, koska se oikeutti oman olemassaolonsa tarjoamalla palveluja sotavangeille ja siviiliyhteiskunnalle koko Kannaksen alueella. Sotavankileiri 6:n sijainti Viipurissa liikenteen solmukohdassa teki siitä oivan paikan työvoimareserville. Leirin sotavangit eivät odottaneet työkomennuksia joutilaina, koska leiri oli itsessään tuotantoyksikkö.

Sotavankien erilainen kohtelu maantieteellisesti pienellä alueella kotijoukkojen esikunnan, myöhemmin päämajan sotavankikommentajan alaisella pääleirillä, sotatoimiyhtymien sotavankikomppanioissa ja yksityisten työnantajien maataloustöissä taas kertoo eroista, jotka vallitsivat rintamajoukkojen, kotijoukkojen ja siviilimaailman toiminnassa yhtenäisistä toimintatapaohjeista huolimatta. Rintaman selustan sotavankikomppanioiden sotavankeja pidettiin vaarallisina ja heitä kohdeltiin käskyissä määrättyä huonommin. Sotavankileireillä noudatettiin käskyjä, vaikka niin sotavangeilla kuin heidän vartijoillaan oli pyrkimystä luistaa töistä. Maatiloilla ohjeita ja käskyjä tulkittiin sotavangeille edullisesti, koska tiukka määräystenmukaisuus olisi vienyt kohtuuttomasti talonväen aikaa ja koska sotavankien paremmilla oloilla huomattiin olevan positiivinen vaikutus heidän työtehoonsa. Rintaman selustassa sotavangit olivat vaarallisia, vangittuja vihollisia. Maatiloilla sotavangit nähtiin työmiehinä, joita piti vahtia vähän enemmän kuin omia renkejä.

Viitteet

- 1 Danielsbacka 2016, 32–35, 59–61.
- 2 Valtioneuvoston asetus tiedoitustoiminnan tarkastamisesta 4.7.1941, 523/1941.
- 3 Lappalainen 1991, 94–96; Raevuori 2011, 94; kertausharjoituksista esim. KA. T19128. Päämajan tiedusteluosasto, Vnk. ptk.N:o 2191, 3.11.1941, Koskee: Haritonov, Aleksandr Ivanovitsh.
- 4 Raevuori 2011, 114–115; Kujala 2008, 87.
- 5 KA. Päämajan tiedusteluosasto. T19128. Pöytäkirja tehty Mikkelin lääninvankilassa syyskuun 30-lokakuun 2 pnä 1941, Koskee: sv. Pavlov, Pjotr Petrovitsh.
- 6 Kujala 2008, 19–20.
- 7 Kujala 2008, 26–27, 46; Suolahti 2015, 251–252.
- 8 Lappalainen 1991, 98–100.
- 9 Lappalainen 1991, 103–105; Raevuori 2011, 110–111.
- 10 Lappalainen 1991, 112; Raevuori 2011; 120–121.
- 11 Haapanen 2019, 42–43; Westerlund 2008, 65.
- 12 Westerlund 2008, 12, 45, 65.
- 13 Haapanen 2019, 43-44, 66; Westerlund 2008, 12.
- 14 Westerlund 2008, 12, 45, 65; Raevuori 2011; 114–115; KA. Spk 30534.
- 15 Danielsbacka 2013, 87–91, 209–222; Suolahti 2015, 52.
- 16 KA. T7230/2. Sotavankileirien tarkastaja Schönberg, Tarkastuskertomus nro 4, Sotavankileirissä nro 6 (Viipuri) toimittamassani tarkastuksessa tehdyistä havainnoista 8.–13.3.1943 ja tarkastuskertomus nro 10, Sotavankileirissä nro 6 (Viipuri) toimittamassani tarkastuksessa tehdyistä havainnoista 3.–4.1.1943; Haapanen 2019, 43–44, 69; Lappalainen 1991, 12; Virtanen 2010, 67, 89, 115.
- 17 KA. Spk 30534.
- 18 KA. Spk 30535.
- 19 Danielsbacka 2013, 72–75; Suolahti 2015, 43, 53–54.
- 20 Danielsbacka 2013, 141–143; Danielsbacka 2016, 123.
- 21 Danielsbacka 2013, 97–98.
- 22 Lappalainen 1991, 112–113.
- 23 KA. Spk 25413. 2. ja 6.10.1941.
- 24 KA. Spk 25413. 6.10.1941.
- 25 Haapanen 2019, 66.
- 26 Danielsbacka 2013, 132.
- 27 Virtanen 2010, 73.
- 28 Suolahti 2015, 52, 300, 322; KA. Suomen Punainen Risti. sotavankitoimisto. sotavankikortisto. espanjalaiset sotavangit. Diez, Eduard.
- 29 Kujala 2008, 307–311; Danielsbacka 2013, 89, vankiluku 25.10.1941; Haapanen 2019, 43–44; Virtanen (2010, 66, 89) mainitsee useaan kertaan, että sotavankileiri 6:lla olisi ollut 17 000 sotavankia yhtä aikaa. Lukumäärä lienee leirillä rekisteröityjen vankien kokonaislukumäärä.
- 30 Lappalainen 1991, 114.
- 31 Suolahti 2015, 53, 102, 312; Suolahti 2017, 35–37, 98–99, 195.
- 32 Suolahti 2015, 229, 245, 255.
- 33 Silvennoinen 2008, 70.
- 34 KA. Valtiollisen poliisin arkisto. KD 489/1431 vuodelta 1942.
- 35 KA. Valtiollisen poliisin arkisto. KD 629/1456 vuodelta 1942; KA. Saksalaisille luovutettujen sotavankien tietokanta.
- 36 Suolahti 2015, 385–386.
- 37 KA. Valtiollisen poliisin arkisto. KD 629/1456 vuodelta 1942.
- 38 Merridale 2006, 21–22, 38–39.
- 39 KA. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto, Fa 16. Sotavankileiri 6:n kirje KD nro 90/III/674/sal. kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimistolle 20.5.1942 liitteineen; KA. Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimisto, Fa 16. Kotijoukkojen esikunnan kirje nro 3662.järj.1b.sal Päämajan järjestelyosastolle 23.5.1942.
- 40 Danielsbacka 2013, 37–38, 117–119, 292–303.
- 41 KA. Valtiollisen poliisin arkisto. KD 629/1456 vuodelta 1942; KA. Saksalaisille luovutettujen sotavankien tietokanta.
- 42 KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4, 17.5.1942–15.7.1943.
- 43 KA. Spk 30534.
- 44 Kujala 2008, 180–181.

- 45** Jatkosodan aikana kuolleiden sotavankien tietokanta. KA. Spk 30534.
- 46** Danielsbacka 2013, 107–113.
- 47** Haapanen 2019, 132–133; KA. T 7230/2. Puolustuslaitoksen kemiallinen laboratorio. Tutkimustodistus N.o 1698/42.A.
- 48** Danielsbacka 2013, 113–119.
- 49** Tämä kappale perustuu sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4:ssä 17.5.1942–15.7.1943 mainittuihin rangaistustietoihin ellei toisin mainita, sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4 (KA. T 8979/3).
- 50** Virtanen 2010, 74–76, 113–115.
- 51** Virtanen 2010, 90.
- 52** KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 53** Danielsbacka 2016, 269.
- 54** KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 55** Danielsbacka 2013, 201.
- 56** Hallikainen 2000, 16–17.
- 57** KA. T 7230/2. Sotavankileiri 6:n päiväkäskyjä vuodelta 1943; KA. T 7230/2. Kertomus sotavankileiri 6:n esikunnan ja alaleiri 1:n tarkastuksesta 16.9.1943, Päämajan sotavankikomendantin esikunta nro 19/sal, Koskee: tarkastuksia, 19.9.1943.
- 58** Danielsbacka 2013, 141–143.
- 59** Haapanen 2019, 97.
- 60** Haapanen 2019, 81–85.
- 61** Kujala 2008, 170.
- 62** Kujala 2008, 176.
- 63** Kujala 2008, 174.
- 64** Kujala 2008, 172.
- 65** Kujala 2008, 187–188.
- 66** Danielsbacka 2013, 178–179.
- 67** KA. T 7230/2. Kotijoukkojen esikunta, n:o 640/Lääk.9/31 a sal. Tarkastuskertomus (W. Lojander), 24.2.1943.
- 68** Danielsbacka 2013, 134.
- 69** Danielsbacka 2013, 130–145, 243.
- 70** Scheipers 2010, 9–10.
- 71** Virtanen 2010, 129.
- 72** KA. T 8979/6. Sotavankileiri 6:n talousohje 4/1942; Virtanen 2010, 69, 93–95, 132–133; KA. Spk 30534.
- 73** Laurent 2006, 35, 44, 55–56.
- 74** Danielsbacka 2013, 141–143.
- 75** KA. T 8979/16. Viipurin sotavankileiri. Luettelo A leiriltä työhön komennetuista ja leirillä olevista sotavangeista, 1.10.1942.
- 76** KA. T 7230/2. Sotavankileirien tarkastaja Schönberg, Tarkastuskertomus nro 4, Sotavankileirissä nro 6 (Viipuri) toimittamassani tarkastuksessa tehdyistä havainnoista 8.–13.3.1943.
- 77** KA. T 7230/2. Päämajan sv. tarkastaja läntisessä piirissä, kirje nro 109, 16.1.1942.
- 78** KA. T-18007/8. Sot.virk. Manu Paksu, Koskee: kuukausikertomus 25.12.1941–25.1.1942, päivätty 26.1.1942.
- 79** Danielsbacka 2013, 87–91, 209–222; KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 80** Laurent 2006, 41, 46; KA. Spk 30534.
- 81** Laurent 2006, 41.
- 82** KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 83** KA. T 8979/6. Viipurin komendantinvirasto. Käsky uimarantojen jaosta 10.6.1942.
- 84** KA. T 8979/6. Sotavankileiri 6:n talousohje 4/1942.
- 85** KA. Kuolleiden ja saksalaisille luovutettujen sotavankien tietokannat.
- 86** KA. Kuolleiden ja saksalaisille luovutettujen sotavankien tietokannat.
- 87** Suolahti 2015, 49–50; KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 88** Virtanen 2010, 133–134.
- 89** KA. Spk 25413. Viipurin sotilashallintopiiri 17. ja 18.10. 10.1941.
- 90** Virtanen 2010, esimerkiksi 79, 90, 93, 126; Danielsbacka 2013, 201; KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 91** KA. Valtiollisen poliisin arkisto. KD 150/1377 vuodelta 1942; Lappalainen 1991, 127; KA. T 8979/3. Sotavankileiri 6:n rangaistuspäiväkirja nro 4.
- 92** Kujala 2008, 233.
- 93** Virtanen 2010, 165–172; Lappalainen 1991, 128; Westerlund 2008, 65.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Valtiollisen poliisin arkisto
KD-asiakirjat

Sotapäiväkirjat-kokoelma

Spk 25413, Viipurin sotilashallintopiiri, 22.7.1941–31.7.1944

Spk 23347, Sotavankileiri 6/Esikunta, 1.1.1944–17.7.1944

Spk 30534, 64. Sotasairaala, 2.9.1941–23.3.1943

Spk 30535, 64. Sotasairaala, 23.3.1943–31.12.1943

Päämaja

Kotijoukkojen esikunta

Fa 16, sotavankitoimisto, yleinen kirjeenvaihto 1942

Kotijoukkojen sotavankitarkastaja

T 7230/2, salainen kirjeenvaihto 1943

Sotahistoriallinen toimisto

T 19128, sotavankien kuulustelupöytäkirjoja

Sotilashallinto-osaston valvontaelin 2:n Viipurin edustaja

T 18007/8, yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1941–1942

Sotavankileiri 6

T 8979/3, rangaistuspäiväkirja 17.5.1942–15.7.1943

64. sotasairaala

T 8979/6, yleinen kirjeenvaihto 1942–1944

Suomen Punainen Risti

Suomen Punaisen Ristin sotavankitoimiston arkisto

Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955 -tutkimushanke

saksalaisille luovutettujen sotavankien tietokanta, ei julkaistu.

Tietokannat

Jatkosodan aikana kuolleiden sotavankien tietokanta. (<http://kronos.narc.fi/jatkosota/jatkosota.html>, viitattu 30.11.2021).

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Danielsbacka, Mirka (2013). *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944.* Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXXII. Helsinki: Yliopistopaino.

Danielsbacka, Mirka (2016). *Sotavankikohtalot. Neuvostosotavangit Suomessa 1941–1944.* Helsinki: Tammi.

Haapanen, Atso (2019). *Suomen sotavankileirit 1939–1944.* Helsinki: Minerva Kustannus Oy.

Hallikainen, Janne (2000). Toimen menettämisestä raippaa, pilkasta luotiin: neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistunut kurinpito ja mielivalta Suomen sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kujala, Antti (2008). *Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa.* Helsinki: WSOY.

Lappalainen, Niilo (1991). *Viipuri toisessa maailmansodassa.* Helsinki: WSOY.

- Laurent, Helene (2006).** Suuri täisota. Pilkkukuumeen torjunta Suomessa jatkosodan aikana 1941–1944. Talous- ja sosiaalihistorian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Merridale, Catherine (2006).** *Ivan's War. Life and Death in the Red Army, 1939–1945.* London: Faber and Faber.
- Raevuori, Antero (2011).** *Hyvästi, Viipuri.* Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Scheipers, Sybille (2010).** "Introduction: Prisoners in War". *Prisoner in War*, toim. Sybille Scheipers. New York: Oxford University Press.
- Silvennoinen, Oula (2008).** *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944.* Helsinki: Otava.
- Suolahti, Ida (2015).** *Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana.* Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Suolahti, Ida (2017).** *Yhteiset sotavangit. Suomen ja Saksan vankiluovutukset jatkosodassa.* Helsinki: Gummerus.
- Suomen asetuskokoelma 1941.** Helsinki: Valtioneuvosto.
- Westerlund, Lars (2008).** *Sotavankileirikäsikirja. Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944,* toim. Lars Westerlund. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Virtanen, Vilho E. (2010).** *Sotavankileiri 6 – Lumitiikeri muistelee.* Tampere: Mediapinta 2010.